

Universidade de Zagreb
Faculdade de Letras
Departamento de Estudos Românicos
Mestrado em Língua e Literatura Portuguesa

Traduzir Miguel Real: um excerto do romance
O Último Minuto na Vida de S.

Tese de mestrado

Estudante: Ivona Androić

Orientadora: dr.sc. Nina Lanović

Zagreb, 2016.

Índice

1. Introdução.....	2
2. Tradução.....	3
3. Análise estilística.....	29
3.1. Sobre o autor.....	29
3.2. <i>O Último Minuto na Vida de S.</i>	30
3.3. Objetivo de análise estilística.....	30
3.4. Análise estilística ao nível lexical.....	32
3.5. Análise estilística ao nível do texto.....	36
4. Conclusão.....	39
5. Bibliografia.....	40

1. Introdução

O objetivo desta tese de mestrado é a tradução de um excerto do romance *O Último Minuto na Vida de S.*, de Miguel Real, para croata, e a análise estilística da escrita do Real em contexto da tradução para a língua croata. Neste trabalho serão discutidos alguns problemas e dificuldades de tradução literária de português para croata, destacadas as maiores diferenças entre as duas línguas no contexto desta tradução que contribuíram às dificuldades em tradução, e os recursos mais usados pelo autor, que definem e distinguem o estilo dele e, ao mesmo tempo, contribuem ao objetivo da sua escrita e enriquecem-na.

Este trabalho tem duas partes principais – a primeira, maior parte, é a tradução do excerto de *O Último Minuto na Vida de S.*, e a segunda parte é a análise estilística, subdividida em mais seis partes nas quais se podem encontrar informações sobre o autor, sobre o romance, sobre o desenvolvimento da Estilística como ciência, o objetivo da análise estilística, e a análise mesma do excerto, ao nível lexical e ao nível do texto.

2. Tradução

10''

Bila sam kod Majke kako bih joj pokazala drugog unuka kad se Hugo vratio iz Bisaua, bio je na dopustu u Lisabonu kada smo napravili drugo dijete, sada sam očekivala Huga u prosincu, bio je u gradu Uíge, no njegov čin časnika, obiteljsko prezime, i možda nešto novca razmijenjena pod stolom, omogućili su mu povratak zrakoplovom, i skoro dva mjeseca ranije nego što sam ga očekivala, nazvao me iz Lisabona, sretan, priznao je da ne bi mogao izdržati još jednu godinu rata, našao bi se sa mnom u Štokholmu, imao je let idući tjedan, trebalo mu je tjedan dana da riješi putovnicu, ja sam već imala isplaniran put u Lisabon taj vikend, Hugo me preklinjao da ne odem, trebao mu je predah od Portugala, da ostanem, ali ja nisam htjela ostati, porječkala sam se s Majkom i sestrom, inzistirale su da se što prije vratim u neku civiliziranu zemlju, tako su govorile, da nagovorim Huga da se vrati u neku od obiteljskih tvrtki u Londonu ili New Yorku, Lisabon nije grad za jednu Skandinavku, bile su uporne, ocrtavala se na mom licu stoljetna tuga, vidjelo se, tvrdile su, blijedjelo je zelenilo mojih očiju, kosa mi se stanjila, postala beživotna, koža oko jagodica lica mi se naborala, smršavila sam, dizale su mi suknju i proučavale moje tanke noge, pocrvenjele od lisabonskog sunca, zaobljene kosti koljena, Majka je šakom obujmila moju ruku, cijela je stala u nju, između četiri prsta i palca, moja sestra je bila uvjerenjena da ću poludjeti u Lisabonu, provela je tu petnaest dana, dovoljno da se uvjeri, zapanjena, da je religija nadjačavala znanost i da je Portugal u potpunosti živio u prošlosti, to je zemlja bez budućnosti, rekla je Majci na povratku kući, ona postaje poput te zemlje, rekla je, čak mi je pokušala opravdati Hugov odlazak u rat, istina, pokušala sam, on je moj muž, nisam se htjela sramiti Huga, pričala sam svojoj sestri o obrani europskih vrijednosti u Africi, bile smo u kući fada, prevodila sam joj riječi pjesama, ona je komentirala, to je narod slomljen iznutra, i slomio je i tebe, ali nemoj mi opravdavati rat bogatih bijelaca protiv potlačenih crnaca. Hugo me zamolio da se nađemo u Londonu, sami, bez novorođenog sina, da ponesem njegovu sliku i dođem, poslije ćemo ga pokupiti u Štokholmu, smjestili smo se u hotelu u Ulici Livingston, gdje se mogao kušati dobar džem od jabuke, u čijem smo starom potkrovlju prvi puta vodili ljubav, prije nego što

smo se vjenčali. Sreća koju je Hugo osjećao nije bila obostrana, provela sam dvije godine u gotovo potpunoj samoći, bila sam sretna što se Hugo oslobodio rata, ali hladno olovo je zamijenilo moj ljubavni žar, u zrakoplovu za London sjetila sam se njegova posljednjeg pisma, formalno, dostojno jednog službenika, životni dobici i gubici, obiteljski poslovi u punom zamahu, uvećani izvoz ulja i željeznih dijelova u Angolu i Mozambik, budućnost djece, obećanje da će prodati kuću bake s majčine strane i kupiti vilu u Estorilu, završava izražavajući sreću što nas odsada ništa na svijetu neće rastaviti, sliježem ramenima rezignirano, u dvije godine razdvojenosti od Huga shvatila sam da uloga supruge i majke nije za mene, kroz prijevode dviju engleskih političkih knjiga koje sam napravila za izdavačku kuću svoga očuha otkrila sam kreativnost koja me ispunjava, projekti su bili ono što želim u životu, a ne zlatni okovi vile s vrtlarom i kućicom za psa, hladno olovo je navrlo kada sam išla po Huga na Heathrow, obećala sam sama sebi da ću zadržati bijeli osmijeh i dijamantni pogled ljubavnika, ali nisam mogla, ograničila sam se na naposljetku na izdah olakšanja, kao da sam otjerala ružan san, gledajući Huga kao majka koja se želi uvjeriti da je to zaista njezin sin, Hugo se meškoltio između Dior kofera i male putne torbe, ispustio je kofer, koji se srušio s aerodromskih kolica, raširio je dlakave ruke, iz rukava košulje virila je mrlja crnih dlaka, podsjetio me na afričkog gorilu koji ispruženih ruku urliče u znak pobjede i prepustila sam se tim dvama snažnim kranovima, gušeći se u njegovim prsima, udišući blagu talijansku kolonjsku vodu, uhvatili smo se za ruke i udaljili tijela, gledali smo jedno u drugo i hladno olovo mi se uspelo do grla, upozoravajući me da će cijeli moj život biti zarobljen tim krupnim tijelom, kruti vrat, afrički trbuh ispučen od piva, blaga ćelavost koja mu je povisivala čelo, nisam osjetila mučninu nego duboku bol zamišljajući se sljedećih pedeset godina pomno praćena tim crnim pogledom međunarodnog financijskog službenika, mirisom novca zaslađenim talijanskim parfemom, oslobodila sam ruke, sjetila sam se sestrih riječi, ti si slobodna žena, rekla mi je, opraštajući se od mene na aerodromu u Štokholmu, samohrana sam majka i dobro se snalazim, pokušavala sam shvatiti kako me Hugo mogao napustiti na dvije godine radi interesa svoje obitelji, nasmijala sam se kako bih to prikrila, pokazujući na kofer koji je pao, irski nosač prtljage već ga je namještao na kolica, Hugo je posegnuo za novčanikom, izvadio pola funte, pogledala sam u stranu, u daljinu, u smrznuti zrak aerodroma, odvrćala sam pogled, Hugo je sve rješavao novcem, bila mi je muka od novca, tri dana sam s očuhom učila o naknadama za autorska prava knjiga, okrenula sam leđa Hugu, pomagao je nosaču namjestiti kofer i staviti torbu na njega, ubrzala sam korak, zaputila sam se prema šalteru za najam auta, Hugo raširenih ruku, dozivao me, gurajući kolica, izabrala sam Mini 1000, najmanji automobil koji su imali za iznajmiti, Hugo je negodovao, želio je

isprobati Chevrolet koji smo imali u New Yorku, no ja sam već odlučila, dala sam ček, Hugo je prelistavao katalog s dostupnim automobilima, slika na vrhu stranice, tehničke karakteristike na dnu, zaposlenik je izašao iza šaltera i pokazao mi parkiralište automobila za iznajmljivanje, primila sam ključeve i dokumente, Hugo je zašutio, stisnuo usne, trčao je iza mene gurajući kolica koja su mu gazila stopala, zahtijevao je objašnjenje, on bi bio izabrao američki Chevrolet, ponovio je dva puta, ja sam otvorila vrata s desne strane Minija, sjela sam na mjesto vozača, dala sam mu ključeve da spremi kofer u prtljažnik, Hugo uvrijeđen, uznemiren, veliki kofer ne stane, izašla sam iz automobila, podigla sam kofer trzajući ga , gurajući ga koljenom, ubacila ga na stražnje sjedište, riješeno, rekoh, trljajući znojne ruke o Huga, koji je potrgao ručku kofera, znojiš se?, začuđeno sam pitala, Hugo je odgovorio, zbunjen, to je od vrućine iz Gvineje, počeo sam se znojiti, aha, rekla sam, brišući ruke o žuti kaput, Hugo je pogledao kaput, ukorio me, vrlo nezrelo, rekao je, primijeti se, odgovorila sam, lažući, imam drugi u Lisabonu, zeleno-žuti, Hugo začuđen, razrogačenih očiju, čela nakrivljena od zaprepaštenja, što se događa s tobom?, pitao je, suzdržan, noge ukočene, srce lupa pod košuljom, neočekivano sam mu povukla vrh sive kravate, podigla se na vrh prstiju i poljubila ga, zadržavajući svoje usne na njegovima malo duže, idemo u hotel, dragi, rekla sam, Hugo je pogledao oko sebe, nije lijepo ljubiti se na ulici, rekao je, ja sam već ulazila u Mini, palila motor, rekla sam mu, uđi ili ću večeras morati voditi ljubav sama sa sobom, što radim već dvije godine. U Covent Gardenu, sljedeći dan, prvi puta sam vidjela djevojku u mini suknji, nije mogla imati više od dvadeset godina, plavuša, mesnata bedra, zlatne čizme od umjetne kože do koljena, visoka potpetica, ne bi mi dobro stajala, rekla sam, previsoka sam i premršava, Hugo je podigao pogled prema nebu i izjavio, izgleda poput crkinja iz grada Bafatá, tamo hodaju razodjevene, s krpom oko struka, u Bisauu je to već zabranjeno, nasmijala sam se na Hugovu usporedbu, kupit ću si jednu, rekla sam Hugu, jednu što?, upitao je on, mini suknju, odgovorila sam, to je u modi, ne bih je kupila, samo sam ga htjela uplašiti, ali on je odgovorio, nadureno, poput pravog Portugalca, zabranjujem ti, odgovorila sam, želim razvod – bio je to prvi put da se ta riječ pojavila između nas, Hugo mi je okrenuo leđa, potrčala sam do njega, stavila mu ruke oko vrata, privukla ga k sebi, molila da mi oprost, Hugo je rekao, strogo, s ozbiljnim stvarima se ne šali, htjela sam ga pitati tko se tu šali, ali nisam. Pili smo pakistanski zeleni čaj i jeli kolače od maslaca, na savjet vlasnika kafića Hugo je probao čaj začinjen klinčićem u prahu, zapucketao je jezikom i stisnuo usne, kimajući glavom, uživajući dugo u okusu, podsjetio me na stare Šveđane koji piju čisto pivo od ječma i čitaju novine da im prođe vrijeme, raspravljajući o gorčini pojedine marke piva, to me čekalo u Lisabonu, čovjek koji danju broji novac a noću uživa u okusu vina iz Porta, uz kamin,

ispričala sam Hugu priču o Mary Quant i o Bazaaru, njenoj trgovini jeftine odjeće na King's Roadu, pričala sam mu o Twiggy, slavnoj manekenki posljednjih godina, strašno mršava, bio je to novi ideal ljepote, moje noge bile su slične njenima, mogla bih se okušati u svijetu mode, rekla sam usput, Hugo je shvatio da se samo šalim i obećao uložiti u modnu tvrtku ako pristanem hodati po pisti u mini suknji, ali moraš biti prva u Portugalu, šalio se, ja sam se smijala, kao nekoć kada me prosio i kada sam zamišljala Portugal kao afričku zemlju, s palmama, haremima i karavanama deva, moramo li se baš vjenčati?, pitala sam ga. U zrakoplovu za Lisabon pričali smo o hipijima, vidjeli smo ih u Hyde Parku, šareni, sjajni, raskošni, štovatelji novog Dioniza, pjevali su i svirali gitaru, okružili su nas kod jezera Serpentine, ljubili su nam ruke, prekrili su mi kosu ljubičastim cvijećem i smeđim lišćem, i nastavili su uglas uzvikivati anarhične povike o ljubavi i ljepoti, Hugo, osjećajući se okruženo, smijao se, nervozno, rukama je preklopio rubove kaputa u križ, bojeći se da mu ne ukradu novčanik, pridružila sam im se u jednom plesu u krugu, dok su irske prolaznice kolutale očima, jedan po jedan su se oprostili od mene s blagoslovom *peace and love*, Hugo ih je proklinjao, naivci, rekao je, ja sam odgovorila, sada je na naivcima red da poprave svijet pošto su pametni skrenuli s pravog puta. Naš tjedan u Londonu bio je period povjerenja, Hugo je morao ići u ambasadu, primio ga je ambasador, ja sam ostala u maloj sobi, čekala, sjedeći nasuprot Salazarova portreta, uramljena u tanki drveni okvir, jeftino drvo, obojano zlatnim lakom, prikazivao je propalo lice čovjeka izmučena starošću, blijede kože, crne točkice brade obrijane do korijena, oči fiksirane poput crnih čavlića, usne tanke i bezbojne, stisnute jedna uz drugu, gornja nestala, na mjestu donje virio je dio pocrnjele kože, nos ravan, istaknut, bijela kosa strogo počesljana unazad, suha i spljoštena, slijepljena uz zatiljak, prikrivajući ćelavost, sa strana dva čudovišna crvena uha, visoko i kruto čelo, blijedo, prijevoj debela podbratka, sivi kaput koji je izašao iz mode prije deset godina, sićušni čvor tamne kravate, nadmen trup, proračunat, nagnut naprijed, tobože sugerirajući akciju, kažiprst istaknut, kao netko tko zapovijeda, siguran i samouvjeren, no odaje ga tjeskobno lice čovjeka izvan vremena, ramena pognuta pod težinom Povijesti, pola sata sam gledala Salazara u oči, s jedne strane sažalijevajući se nad njim, seljak s početka stoljeća koji je došao ispraviti loše stanje s kraja Carstva, s druge strane poimajući ga kao prikazu čija je prisutnost blokirala Portugal, ambasador me došao pozdraviti, blag i slatkorječiv u svojim uvjerenjima, kao svi ambasadori, aludirajući na stalnu obvezu bez obveze; Hugo i ja smo ručali u Chelseaju u malom židovskom restoranu koji nam je već dugo poznat, poslijepodne smo bezbrižno šetali trgovinama Ulice Oxford, cijeli dan sam se sažalijevala nad Hugom kao što sam se sažalijevala nad Salazarom, prethodne noći mi je ispričao priče iz Gvineje, kako je počeo

pušiti, naslonjen na deblo palme, slušajući ratne priče veterana, svi su pušili američke cigarete, Hugo je probao, ublažavajući grižnju savjesti što je ratovao iz ureda, u Bissau, u Glavnom zapovjedništvu, ispričao mi je kako su mučili crne terorističke doušnike, jedan potporučnik, iz Setúbala, iskopao bi im lijevo oko malim bodežom, stavili bi zatvorenike u štenaru da se bore s nahuškanim njemačkim ovčarima, psi bi šćepali prsa crnaca, rastrgali im bedra, komadi krvavog ljudskog mesa ispadajući im iz zubi, vojnici u kružnom prostoru od trske, pijući droždenku i pušeci Marlboro cigarete, jedan intendant je pravio kolekciju fotografija, fotografirao je crnca s otvorenim truhom, niz izloženih crijeva, žalio se što je film crno-bijel, u boji bi bilo prirodnije, privjesak za ključeve su mu bile uši i dehidrirane falange terorista, potporučnik bi zavezao zatvorenike koji su odbijali govoriti za stražnju stranu vozila Unimog i nestao na šumskom puteljku, ubrzavajući, vraćao bi se s odvezanim užetom, istrošenim, jedan vojnik iz Afifea, dobrovoljac, ružičastog lica bez dlaka, dječaćkih očiju, izmislio je natjecanje, zarezivao bi prsa zatočenih terorista nožem crvene oštrice ocjenjujući tko je jače jaukao, golemi crnac, Fulan¹, tijela građena poput grčkog Adonisa, blag, tajanstven izraz lica, oči poput ebanovine koje isijavaju spokoj, odbijao je vikati, vojnik iz Afifea ubio ga je šakama i toljagom, na prsima i leđima žive rane, pougljenjena koža, crna oštrica od ugljena, uništio mu je natjecanje, taj Fulan; Hugo mi je pričao o spaljenim selima, vođa nije surađivao s Portugalcima, *Flechas*², crnački vođe, palili su kolibe, uništavali polja batate, vješali su muškarce o grane baobaba, silovali su crnkinje i otimali im djecu, ostavljajući ih u tami šume, kako bi naučila lekciju i ne bi podržavala teroriste kao roditelji, Hugove ruke su drhtale, pogled mu se zaledio, nepokretan, sjedeći na krevetu, laktovi na koljenima, no brzo je ublažio hladnoću duhovitom dosjetkom, osvrnuo se na zapovjednika odreda, ako ništa, imao je dobar ukus, zamijenio bi loše vino koje se služilo uz obroke vinom Barca d'Alva naručeno od libanonskog prodavača s pristaništa Pidjiguiti, na kraju bismo uvijek popili čašu viskija Vat 69– koji se smatrao dobrim, to je ono što me osvojilo kad smo oboje bili studenti u Londonu, kao i njegova crna kosa i tamnopusna koža, oči crne poput crnog jantara, ali osobito bijeli, iskreni osmijeh, to je bio njegov način života, zamišljen, sumnjičav, ali uvijek spreman na šalu, kada sam upoznala njegovu obitelj shvatila sam da im je to zajednička karakteristika, humor je za Židove kao životna snaga, prirodna reakcija, njihov način sudjelovanja u zajednici koja se ograničava na priznavanje njihovog postojanja, kada je, nakon Londona, Hugo otišao studirati na Harvard, isticao se šutnjom i dobrim dosjetkama, za

¹ Fula ili Fulbe – etnička grupa rasprostranjena po mnogim zemljama zapadne Afrike

² *Flechas* (hrv. Strijele) – specijalna jedinica portugalske tajne policije, PIDE, u Angoli i Mozambiku tijekom Portugalskog kolonijalnog rata; sastojala se od pripadnika lokalnih plemena i prebjeglih pobunjenika

profesore je bio pažljiv ali šutljiv student, za malu skupinu naših kolega satiričan i zajedljiv drug. Zadnje poslijepodne u Londonu, pili smo čaj *orange pekoe* i jeli engleski kolač koji je imao okus po masti, položila sam svoju ruku na njegovu i rekla mu, ozbiljno, loše upotrebljavajući riječi na portugalskom, Hugo, moramo ukloniti kvar iz našeg života, on se nasmijao, htjela sam se ispraviti ali nisam pronalazila drugi izraz, nije shvatio, što želiš reći?, pitao me na engleskom, osjetila sam se rastreseno, htjela sam odgovoriti na engleskom, on me preduhitrio, želiš reći da moramo popraviti naš život?, odmahнула sam glavom, rekla sam ne, ne želim ga popraviti, želim stvoriti novi život, dvije godine samoće ispunile su me dosadom, umorna sam od uloge majke i domaćice, točno tako sam odgovorila, htjela sam mu priznati da mi je život u Portugalu isprazan, bila je to ispraznost koja me gušila, gušili su me ženski toaleti, gušile su me visoke potpetice na ženskim cipelama, gušile su me partije bridža, gušile su me službene vijesti u dnevnim novinama, osjećala sam se kao da umirem u Lisabonu, večere s Hugovom obitelji su me gušile, jutrima bih se budila priželjkujući noć, Hugo se smiješio, to je zbog samoće, objašnjavao mi je, dobroćudno, on se vratio, sve će biti drugačije, napraviti ću od tebe najsretniju Šveđanku na svijetu, govorio je, s podrugljivim osmijehom, žvačući komad engleskog kolača, ah, da, da, rekla sam, ironično poput njega, ujutro si u jednom uredu, poslijepodne u drugom, pred kraj dana provjeravaš burzu, a ja?, pitala sam, Hugo je odgovorio kao pravi Portugalac, imaš našu djecu, imaš kuću, ozlovoljila sam se, spustila pogled, zabavljala sam se masakrirajući prstom ostatke kolača na tanjuru i izrekla rečenicu koja nas je zauvijek razdvojila, i ja imam život Hugo, on je otvorio usta, prožvakani kolač mu je virio između usana, smješten pod jezikom, tvoj život je moj život, rekao je, samouvjereno, mladić ali govoreći kao stariji gospodin, naša djeca trebaju majku, napala sam ga, ni ja ni ti nismo trebali majku, odgojeni smo u internatima, Hugo je odgovorio zdravorazumski, bilo je to drugo vrijeme, ali popustio je, kasnije naša djeca mogu ići u škole u Engleskoj ili Švicarskoj, sada ne, još su mali, raširila sam ruke i rekla imaš pravo, Hugo, te bacila pogled na ulicu preko puta izloga ukrašenog vrećicama i limenkama egzotičnih čajeva, kada smo se ustali već sam odlučila „ukloniti kvar“ iz svog života u Lisabonu, raditi ću, osnovati ću malu tvrtku, pitati ću Majku ili očuha za polog, ili ću iskoristi Očevo naslijeđe, i Huga također, može postati partner, ali ja ću upravljati tvrtkom.

Hugo je napustio vojsku i vratio se administraciji obiteljskih poslova, nikada mi više nije pričao o grozotama rata i ako bih ga ja slučajno podsjetila na vrijeme provedeno u Gvineji naježila bi mu se ruka i preusmjerio bi razgovor jednim osornim da, da. Sin obiteljskih prijatelja, također Židova, nakon što je završio fakultet za inženjera rudarstva u

Njemačkoj i vratio se u Portugal, pozvan je u vojsku, tražio je Hugov savjet, priznao je da razmišlja o bijegu u neku skandinavsku zemlju, ja sam ga podržala, dala sam mu kontakt svoje obitelji u Švedskoj, zemlji koja prihvaća portugalske političke izbjeglice i dezertere kolonijalnog rata, Hugo mi je oštro rekao da šutim, pojasnio mu je kako bi taj čin kompromitirao obiteljske poslove u Portugalu, da on nije samo „on“, točno tako mu je Hugo rekao, ti si karika u lancu, vikao je, ozbiljan, povijestan, trebao bi razmišljati o svojim roditeljima i budućoj djeci, Portugal je prihvatio tvoju obitelj u devetnaestom stoljeću, spasio je od antižidovskih progona krajem tog stoljeća, spasio od njemačkog holokausta, nikada joj nije davao povlastice ali dopuštao joj je velika ulaganja, dozvolio da diže kredite, zajednica koje je i on bio dio povećala se, sagradila sinagoge, ulijeva poštovanje, ponekad i strah zbog svog utjecaja u međunarodnim financijama, on bi bio prvi Židov koji je pobjegao od kolonijalnog rata, osramotio bi obitelj, zajednicu, sumnjalo bi se da portugalski Židovi daju utočište „izdajicama domovine“, vrebali bi potisnuti osjećaji bijesa, bila bi to prilika za razne pogrdne priče u dnevnim novinama, da dobro razmisli prije nego što pobjegne a osobito o tome kako bi svojim bijegom kompromitirao ugled i povijest cijele jedne zajednice, pogledala sam u mladića, osjetio je breme na leđima, pognut, ruke nepokretne na stolu, blijed, rezigniran pogled, Hugove riječi su ga dirale u srce, u tu sponu koja povezuje jednu rasu, ravno u njegovo dostojanstvo portugalskog Židova, umiješala sam se, ponudila mu novu kavu, predložila jak vinjak, pristao je, rekla sam Hugu da je dug Židova prema Portugalu manji nego dug Portugala prema Židovima, Hugo me prekinuo, ne znam ja što to znači biti Židov, htjela sam odgovoriti ali Hugo mi je odjednom upao u riječ, naredio da šutim, podižući glas, poslužila sam vinjak, kavu, Hugo je naglašavao svom prijatelju, ugledaj se na mene i za dvije godine ponovno ćeš biti tu, vrijeme će ti proletjeti, htjela sam pitati kako je to Hugu uspjelo jer meni je vrijeme vrlo sporo prolazilo, ali on je već objašnjavao, budi neprimjetan, to je moj savjet, kao da nisi tamo, neka nitko ne primijeti tvoju prisutnost niti tvoju odsutnost, nisam se mogla suzdržati i rekla sam, izmijenjenog glasa, tako ti živiš, živiš kao da ne živiš, Hugo je odgovorio, tako sam se navikao živjeti, za Židova je nevidljivost sreća, što je neprimjetniji to je sretniji, nisi bio takav u Londonu, rekoh, bijesna, uvijek sam bio diskretan, odgovorio je, ali šalio si se, odbrusila sam, šala je način pripadanja onome tko nam daje utočište, bijeg znači ogriješiti se o njih, odgovorio je bez uveličavanja, zašutjela sam, vidjela sam da će mladić slijediti Hugov savjet, ništa nisam mogla napraviti, ali shvatila sam, kad smo legli, da se savjet koji je Hugo dao mladiću, već sedam, osam godina, odnosi na mene, ja sam također postala nevidljiva, živjela sam kao da ne živim, postojala kao da ne postojim, kada bih umrla nikome, osim svojoj obitelji, ne bih nedostajala, bože moj, nijemo sam viknula

pod bijelim baldahinom kreveta, neću to dopustiti, odlučila sam da, živa ili mrtva, kad god me nema ljudi osjećaju moju odsutnost, a, kada sam prisutna, da se zna tko sam.

20 "

Sve se dogodilo jako brzo, Tajnik nas je obavijestio da ne možemo nastaviti uobičajenom linijom do Porta, pitala sam zašto, na engleskom, bila je to nepažnja, ti si me, iznenađen, pogledao, Tajnik me pogledao, blijede brade, dotjerane, počešljane, pomislila sam, tako mlad a već ima sijedu bradu, ponovila sam pitanje na portugalskom, ti si se zaputio prema drugim vratima, katolički ministar nastavio je put u Cessni, dvomotorcu kojeg je na raspolaganje za izbornu kampanju dao poduzetnik sa sjevera, ponudio ti je slobodna mjesta, odmah si prihvatio, Admiral pomalo beznačajan, njegov trbuh impozantan, obrve dlakave, ruke rutave, ocrtavao se kraj tebe, automatski je dizao i spuštao ruku u znak pozdrava, stroj od krvi i mesa, pripitomljen za rat, bez moći rasuđivanja, bez pameti, propuh u glavi, ostat će u Lisabonu, kako bi predvodio večeru zatvaranja kampanje, u zadnji čas si odlučio prisustvovati izornoj skupštini u Portu, primorao si biračko tijelo tvoga grada da bira između tebe i kandidata opozicije, tri, četiri pomoćnika vrtjeli su se oko nas, uskomešani, našiljenih ušiju, razrogačenih očiju, uputili smo se prema pristaništu zrakoplova, oba motora Cessne su bučila, jedan od njih je zatajivao, isprekidano je tutnjio, grmio je i gasio se, slabeći, pričalo se o generatoru, sjetila sam se priče Huga u zrakoplovu iz Bissaua za arhipelag Bijagos, samo je nedostajala kokoš u krilu i boca vina među stopalima, pričao je Hugo, smiješeći se, dok mu se u očima očitavao strah koji je osjećao tih sat vremena, zrakoplov je letio uz jako truckanje, oponašajući to gestama trupa i ruku, napinjući ih pa potom opuštajući, sa svakim odskokom bili bi odbačeni o slomljeni naslonjač sjedala, zatim bi dosegao brzinu krstarenja, vrlo mirno, glatko poput baršuna, ubrzo nakon toga motori bi tutnjili, kao da jedu vatru, nevidljivi propeleri su se vrtjeli, bio je to jedan od onih zrakoplova iz Drugog svjetskog rata; sada je lijevi motor Cessne silovito trzao, potpomognut generatorom, opraštao si se od Admirala našeg beznačajna, bijela odora sjajna, svečani ukras svjetlucav, odsjaj čela blistav, pogleda prodorna, lica kvadratna, malene brazde znoja tekle su mu niz vrat, natapajući mu izbijeljeni ovratnik, sastati ćemo se u nedjelju, u sjedištu kandidature, rekao si, Admiral je tri ili četiri puta promrmljao vaša ekscelencijo, micao si ruku, primijetila sam da je Admiral očešao ruku o obod kaputa prije nego što te pozdravio, bio je samo još jedan admiral iz akvarija, jedan od onih na koje Portugal rasipno troši već tristo godina, nesposobni dobiti najdjjetinjastiji rat ali

vrlo autoritativni kada sjede za stolom, izdajući bijesne zapovijedi i ismijavajući podčinjene, ispred tebe Admiralov debeo, znojan vrat, blještavo se sjajio, zaobljena greda koja se protezala do dlakavih ušiju, raščupanih obrva, nametnuo si Admirala nemorala u svoju stranku, koja je trebala podržati starog Generala s monoklom, sudionika Drugog svjetskog rata, junaka Prekomorskog rata, prvog predsjednika nove demokratske republike, tvrdila je da je zastario, nije ga prihvatila, katolički Ministar ti je spomenuo tog Admirala trbuha stasala, iz akvarija, razgovarao si jednu večer s njim, njegove riječi protezale su se tapetama sobe, i odmah si odlučio, vidjelo se iz pokreta tvoje ruke, sitan grijeh, na koji se poprijeko gleda, što je u prošlosti prijavljivao mlade časnike otkrivao je čovjeka spremnog podviti rep, tvoja stranka nije razumjela, protestirala je, pričao si o izdaji i bojkotu vođa provincija, nisu održavali izborne skupštine, prijetio si da ćeš napustiti službu Premijera, osjetio si potrebu ići u Porto, svoju rodnu zemlju, igrati na sve ili ništa posljednju noć kampanje, Tajnik je otvorio staklena vrata, vidjela sam tvoj odraz u njima, zamagljen, valovit od pokreta ruku koje se opraštaju od Admirala nemorala, netremice sam pogledala, odraz tvog tijela polagano se raspršio, raspršio se u samoći stakla, ponovno je dobivao sive obrise, isticao se isječak gdje se ispravljala tvoja glava, upadljiv pogled, gusta kosa, ali, odjednom, lik tvog tijela se gubio, rastapao, siva sjena je pobijelila, ispijena metalnim odsjajima stakla, a tijelo Admirala trbuha stasala, razvučeno ali isječeno, izranjalo je, zamjenjujući te, dotakla sam ti ruku, ponovno sam te pitala zašto ne idemo uobičajenom linijom, izbjegao si pitanje, ne bi znao odgovoriti, problemi s mjestom, rekao si, bila sam uporna, idemo TAP-om, sigurnije je, ili nećemo ići, odgovorio si osmijehom, Portugal nije Afrika, komentirala sam sama sebi, nije ali sličan je, ponovno sam uprla pogled u trošan trup Cessne, uznemirena, drhteći na svaki trzaj motora, uhvatio si me za ruku, bila je topla, ugrijana, kao i uvijek, nikada nisi bio razdražen kao što se nikada nisi morao smirivati, djelovao si i razmišljao odmjereno, između inercije događaja i želje da ih promijeniš, ali ništa nisi nametao, niti činjenice niti svoju volju, poslijepodneвно Vijeće Ministara te je izmorilo, od grafova i tablica Ministra financija bio si izvan sebe, Ministar je vidio pokazatelje, a ti politički raskol koji je davao smisao statistikama, ali on, ekonomist bez tvrtke, nije te shvaćao, jednog dana si mu rekao, da bi pobjeđivali trebamo znati i gubiti, prvo štednja, zatim gospodarski pokazatelji, smeo se pred ostalim ministrima, pričao je kao da ima knedlu u grlu, spuštajući pogled, glavu, ramena, kosa na potiljku se trese, zalisci skupljeni, Vaša Ekscelencija zna, Vaša Ekscelencija zna, Vi ste Premijer, odgovarao je, podmuklo, objasnio si mu da se ne radi o tome da nametneš svoj autoritet, nego o odabiru

vremena za donošenje odluka i njihova smisla, Portugal nije Engleska, porast cijene jednog proizvoda za pet škuda³ znači dva milijuna siromašnih staraca u nemogućnosti da ga kupe, stopa plaćanja u javnim bolnicama znači nemogućnost odlaska stotine tisuća umirovljenih žena na pregled, zatvaranje jednog rodilišta žrtvuje tisuće zaposlenih žena, zatvaranje škole gašenje jedinog kulturnog središta nekog sela, objašnjavao si Ministru da je tvoja vlast demokratska, tvoja stranka socijaldemokratska, ne liberalna, neosjetljiv na nezaštićene, liberalizam je poticaj za razvoj bogatih država, debelih i pospanih, u siromašnim državama to bi bila katastrofa, pravi socijalni holokaust, odvajajući bogate i siromašne nesavladivim rovom, Država ima dužnost štititi udovice, siročad i siromašne umirovljenike, Ministar računovođa, kivan, unuk mulata, praunuk crnih robova sa polja riže u Comporti, na sve je potvrdno odgovarao, ti si završavao raspravu, naglašavao si, Portugal ima dva milijuna siromašnih i najsuroviju neujednačenost plaća u Europi, Vijeće Ministara završilo je bez uvođenja plaćanja vanbolničkih liječenja, primijetio si opor izraz lica Ministra kad ste se opraštali, pretjerano ljubazan glas, susretljiv, uslužan, bilo ti je drago što je nesvjesno izrazom lica izražavao upravo suprotno, rekao si mi, on ima stav, vidiš?, pobijedio sam ga ali ne i uvjerio.

Okrenula sam pogled prema staklu na vratima, tvoj odraz se ponovno magli, oči nestaju, dvije tamne jame, naježila sam se, moja ruka u tvojoj, Tajnik te požuruje, puštaš moju ruku, prelazeći prstenjakom preko mog dlana, sjećam se kako mi je Hugo pustio ruku u luci Rocha Conde de Obidos, također prelazeći tako prstenjakom, hodajući rezignirano prema stajalištu, zbogom, rekao je, jednostavno, nakon dugog poljupca, Hugova majka imala je suze u očima ali nije plakala, ponosna, dostojanstvena, otac je stiskao ruke, ukočene, jednu o drugu, trljajući ih. Prošla sam kroz staklena vrata aerodroma, službenici su se kretali skupljajući našu prtljagu u spremište Cessne, motori su tutnjali topli, nježni, dva pilota su se ocrtavala pokraj prijenosnih stuba, pogledala sam iza, staklo je odražavalo naša leđa, Ministrov profil, tri četvrtine Tajnika, skrivajući obris tvog tijela, samo ti se jedno stopalo odražavalo na zamagljenom staklu, ti i Ministar ste pričali, živahni, ovaj Ministar je bio drugačiji od ministra financija, imao je nove ideje, prilagođene Portugalu, nije slijedio strane uzore, znao je biti Europljanin a u isto vrijeme i Portugalac, te dovoljno jak Portugalac da bi bio Europljanin, čula sam da uzvikuješ kako je izbor Predsjednika Republike vitalan za uvođenje sloboda gdje je postojao samo konformizam, uvođenje demokracije u stare

³Škuda (port. escudo) - bivša portugalska novčana jedinica do uvođenja eura 1999, te potpunog uklanjanja iz optičaja 2002.

autoritarne političke strukture, odgovornost gdje se zahtijevala samo poslušnost, Ministar je suglasno kimao glavom, pitao si ga za prijetnje, jesu li se nastavile, pognuo je glavu, zabrinut, prinio je ruku kaputu, otkrio je zamotuljak, oružje, zamucio je, uplašio sam se, priznao je, zatražio sam oružje, naučio sam pucati; odvratio si, zar je tako ozbiljno?, Ministar je odgovorio, tri puta su mi prijetili smrću kako ne bih istraživao „crni fond“ Oružanih Snaga, igram se s vragom, neki službenici prodaju oružje za građanski rat u Angoli, objema frakcijama, namrštio si se, Ministar je nastavio, naredio sam da se istraga nastavi, okrenuo si se prema Ministrovj supruzi, savjetovao si da spavaju u Utvrdi São Julião da Barra, tri zaštitara, Tajnik se umorio pričajući s pilotom i kopilotom, htjeli su te pozdraviti, usta su im se objesila pred tobom, izražavali su divljenje, čast im je, govorili su, približili su se, pitao si ih imena, odgovorili su, Tajnik se umiješao, upitao je li sve u redu, obojica su potvrdila, sve je ok, rekli su, kopilot je podigao desni palac i ponovio, sve je ok, bilo je problema s motorom, pitao si, pilot je uvjeravao da je to zbog hladnoće prosinca, bila je studen, morali su mu dati energiju generatorom s piste, pogledali smo nosače prtljage, zatvarali su vratašca spremišta, okrenuli ručke, silom, okrenuli glavu prema pilotu, podižući palac, lagano spuštajući kapke, udaljili su se, nagingući ljubazno glavu u tvom smjeru, oblikovao si nijemo hvala, nije bilo mjesta za tvog šefa osiguranja i za dva Ministrova zaštitara, oprostili su se, mašući rukom, medijski savjetnik je podigao pogled, ni za njega nije bilo mjesta, ostali će nastaviti autom, naći ćemo se u Portu, rekao si, pilot je ispružio ruku u smjeru prijenosnih stuba, pogledao si prema meni, dao si mi prednost, oklijevala sam, krenula sam, dala sam desnu ruku Ministrovj supruzi, odbila ju je, ja sam inzistirala, ona je popustila, položila je kožnu cipelu na prvu stubu, lijeva noga, ja sam požurila, ali desnom nogom, ti si me slijedio – lijevom nogom –, Ministar također, lijevom nogom, i Tajnik je napravio istu stvar, poželjela sam vjerovati u Gospu Fatimsku, tijelo mi se zanjihalo na ulasku u zrakoplov, on se nagnuo, sjeli smo iza, ja i ti, kožna smeđa sjedala, bijele navlake na naslonu za glavu, pilot i kopilot svukli su kapute, pilot je zamolio da budemo ljubazni i ne pušimo tijekom polijetanja, ušli su u kabinu, bilo je osam sati navečer, za manje od četvrt sata poletjet ćemo, obavijestio nas je pilot, ljubazan, dao si mi ruku i nasmiješio se, pitao si me jesam li gladna, rekla sam da sam gladna tebe, naših noćnih šutnji, šaha kojeg igramo nakon večere, dolaska naših prijatelja na večernje zabave, naših izlazaka, umotanih u kapute, zajedno na stražnjem sjedalu službenog automobila, nijemi, mirni, bezbrižni, gledajući svijetla trga Rato, spuštajući se u Ulicu Alexandra Herculana, prelazeći Avenidu da Liberdade, penjući se Ulicom Conde Redondo, izlazeći na Ulicu Graça, prema Taverni Natálieje Correije, koja bi se pojavila na vratima u oblaku dima iz dugačke muštikle, naređujući dvojici studenata, na majčinski način, da se

ustanu i prepuste nam stol, pravila bi nam društvu cijelu noć, bila je naša kuma, ona nam je dogovorila sastanak u restoranu Varanda do Chanceler, ručak, rekla ti je da sam ja nordijska princeza uspavana na bjelini snijega koja čeka čarobni poljubac princa koji će ju oživjeti, nisi me poljubio tog poslijepodneva, nego nešto bolje, poljubio si mi ruku, ne na uglađen engleski način, nego s mediteranskim pogledom uperenim u moj; kriomice pogledam iza, bučni Ministar s Tajnikom, Ministrova supruga kucka prstima, ne bih se čudila da u sebi moli deset zdravomarija, tutnjanje motora Cessne je brujalo, nježno, zviždeći, prekinuto pokojim umjerenim praskom, kopilot je pričao kroz smijeh s pilotom, zvao ga je zapovjednikom, ovaj mu je odgovarao osmijehom, pilot je tražio dopuštenje za polijetanje za pistu 18/36, čulo se zviždanje elektronike u pozadini, metalni glas s kontrolnog tornja je odjekivao, recitirajući zapovijedi u šiframa, rekao si mi, moramo provesti jednu cijelu noć s Natálijom, zatvorit ćemo Tavernu s njom, nasmijala sam se, pomilovala sam ti nos, zaprljan pepelom cigarete, koju si ugasio u pepeljari sjedala, nije moguće, rekla sam, Natália zatvara bar u pet ujutro i ostaje na ulici pričati s prostitutkama, odnosi se prema njima kao prema časnim svećenicama Afrodite, božice ljubavi, nudi im novac kako bi otišle kući a one, posramljene, pošto nemaju ništa zauzvat, pitaju želi li da je njihov svodnik zadovolji, Natália otvara svoja velika djevičanska usta i, s azorskim naglaskom, koji ih strašno nasmijava, izjavljuje da joj je dosta muškaraca u životu, već je bila udana za četvoricu, jedan ju je ostavio udovicom, zaljubila se u još trojicu i zaključila da sila svijeta, otajstvena ruža koja pokreće čovječanstvo, ne pripada mišićima muškaraca, nego nježnosti žena – žudnji žena, napravila sam gomilu kćeri, kako bismo promijenile svijet –, smijali smo se još jednoj anegdoti o Nataliji koju si ispričao, željeli smo je na našem vjenčanju, kada bude, čim ti žena da rastavu, što neće biti skoro zbog njenog opsesivnog katoličkog mentaliteta, ja se nisam brinula a nisi ni ti, spona koja nas je povezivala bila je iznad društvenih konvencija, osjećali smo se dobro jedno s drugim a iz naših bračnih iskustava znali smo da potpis u matičnom uredu ništa ne bi promijenio, no ti si bio premijer jedne katoličke zemlje, s jakom i utjecajnom Crkvom, za koju nitko nije bio istinski vezan ali činilo se da je se svi boje, Crkva je neobjašnjivo preživjela progon i propast vjerskih redova, u prvoj polovici XIX. stoljeća, antiklerikalne progone s kraja Monarhije, republikanske i jakobinske zatvore te poniženje što su se oslanjali na Novu državu⁴ pola stoljeća, a održala se i nakon 25. travnja⁵ snagom nepoznata izvora i jačine, ali kojoj popularna vjera u Gospu Fatimsku ne bi bila strana; uprla sam pogled u leđa dvaju pilota,

⁴ Nova država (port. Estado Novo) autoritarni je politički režim koji je trajao 41 godinu (1933-1974), pod vodstvom diktatora Antonia de Oliveire Salazara

⁵ 25. travnja 1974. odvila se tzv. Revolucija karanfila, nenasilni državni udar ljevičara kojim je vraćena demokracija u Portugal

crna podšišana kosa, ravan vrat, pokretne ruke, zagušene u tako malenom prostoru, toj krhkoj kabini, pogledala sam nebo kroz prozorčić sa strane, bio je suton, nebo plavkasto ali tamno, kao bunar bez dna, crna rupa, baršunasta i preokrenuta, u duginim bojama, poprskana sjajnim zvjezdicama, stisnula sam ti ruku, htjela sam te pitati je li sve to zaista potrebno, užurbani put do Porta, utrka u glasovima za našeg Admiralčića, očiju kao u tvorića i rascijepanih usana kao u praščića, primijetio si moju uznemirenost, jamčio si da će u slijedeću nedjelju sve biti gotovo, naš Admiral će pobijediti, Ustav će biti promijenjen, Vijeće Revolucije, nuspojava vojnog udara 25. travnja, bit će ukinuto, Portugal će moći pristupiti Europskoj ekonomskoj zajednici kao potpuna demokracija, siromašna ali potpuna, s mnogim političkim slabostima ali formalno potpuna, to je tvoj san?, pitala sam šaptom, kao da sam te poljubila, rekao si da da, u biti su bila dva, po prvi puta u Portugalu ostvariti potpunu demokraciju, cjelovitu, istinsku, sinonim apsolutne jednakosti svih građana, te integrirati Portugal u Europu, u potpunosti, ostvariti san kojeg Portugalci slijede još od Markiza od Pombala, već dvjesto godina, tek ću tada napustiti politiku, rekao si, otići ćemo u mirovinu, idemo u tvoju zemlju, tamo ćemo biti sretni, odgovorila sam da ne, moj narod je previše skeptičan i previše neutralan, nastavio si, tamo nitko neće primijetiti da nismo vjenčani, odgovorila sam, kao što ne primjećuje ništa što se ne tiče njihova malog postojanja, osim ako im ne zapalimo kuću ili ako ne ponestane hrane za pse u supermarketu, više volim Portugal, onda ćemo ostati u Portugalu, rekao si.

Teško sam se uklopila u Hugovu obitelj, poistovjećivala sam je s obitelji mojih bake i djeda, sjena Hugova oca zapovijedala je i postrojavala namještaj, ljude i bankovne račune, bio je dobar čovjek, tipičan Židov i tipičan Portugalac, niti visok niti nizak, niti mršav niti debeo, siva odjela koja ga čine starijim, tamne kravate i bijele i plave košulje zbog kojih četrdesetogodišnji Portugalac izgleda kao šezdesetogodišnjak, crvenkasta ćela obojila mu je glavu okruženu sijedim pramenovima, podšišanih tik uz izbočene oči, gdje se smjestio filcani šešir kratkog i okruglog oboda, dvije skrivene bore povezivale su čeljust s grbom nosa, tanke ravne usne, uski i kratki zalisci uokvirivali su mu prerano ostarjelo lice, koje je užareni pogled oživljavalo, pomlađivalo ga, a konzervativna odjeća nijekala, Hugov otac bio je kralj i gospodar dviju domena, obiteljskih poslova, koje je dijelio s braćom koja su živjela u istoj ulici, te kućanskih poslova, posljednja dva kata u Ulici D. João III, u Lisabonu, spojena širokim unutrašnjim stubama od drva kasie. Kada se Hugo vratio iz Gvineje otac se pripremio na polagano povlačenje iz uprave tvrtki te je, sa suprugom, otišao u prizemnu obiteljsku kuću u Galamaresu, blizu Sintre, gdje je, u neupotrebljavanoj garaži, do smrti uživao kao stari bibliofil, njegov istinski poziv od četrnaeste godine, restaurirajući sefardske katastre iz XVI. i XVII. stoljeća, neprocjenjiva blaga koje je Hugo naslijedio, među kojima su bila prva izdanja tiskare Abrahama Usquea, u Ferrari, u Italiji, portugalskog Židova protjerana iz kraljevstva, koji je objavio roman *Menina e Moça* Bernardima Ribeira. Među brojnom braćom i rođacima, Hugo je bio prvorodeni i najposvećeniji obitelji, i niti njegovo englesko obrazovanje, a još manje godine koje smo proveli u New Yorku, nisu potresli njegovu sinovsku odanost: obiteljska riječ imala je jedan izvor, oca, a očeva riječ bila je sveta. Od mnogih obiteljskih poslova, među kojima se isticalo mjesečno investiranje u Lisabonsku Burzu, iz Londona i New Yorka, koje je obavljao s posvećenošću i brižnosti usporedivoj jedno s čitanjem Tore, Hugo je bio zadužen za izvoz ulja, sapuna i željeznih dijelova u prekomorske portugalske provincije, koje su rat i ekonomski *boom* Luande i Lourença Marquesa zahtijevali u sve većim količinama, sjećam se da sam čula da bi svaki teretnjak koji isplovi s pristaništa Rocha Conde de Óbidos prema kolonijama, natovaren robom iz tvrtki Hugove obitelji, ostvario dobit dovoljnu za izgradnju jedne zgrade u novim lisabonskim avenijama. Bilo je uobičajeno da Hugovi roditelji – a kasnije i mi, kada smo ostali živjeti u istoj kući – na večeru primaju

ministre ili direktore velikih međunarodnih tvrtki, kojima nikada nisam zapamtila imena, ni ministrima, ni tvrtkama, a još manje direktorima, od mene se prema tome, kao i od Hugove majke, zahtijevalo da šutim i odgovaram jedino ako me se nešto pita, da nemam mišljenja ni o čemu i brinem se u potpunosti o posluživanju za stolom. Hugo je, kao dobar Židov, pričao francuski, njemački, talijanski, engleski, kastiljanski i poljski – proveo je šest mjeseci u Poljskoj, s devetnaest godina, kako bi otvorio poslovnicu jedne obiteljske firme iz područja inženjerstva; sjećam se kako je na jednoj večeri ozbiljno impresionirao uzvanike kada je, osim engleskog, pričajući prva tri jezika s njihovim izvornim govornicima, čak kratko razgovarao i na grčkom s brodovlasnikom te nacionalnosti – išao je na instrukcije iz grčkog posljednjih mjesec dana –; da sam se ja rodila u Portugalu u obitelji iz Foza u Portu ili Estorila, ili u jednoj od onih starih obitelji vlasnika kućerina koje okružuju gradske trgove u unutrašnjosti, savršeno bih se uklopila u Hugovu obitelj i, ako ga ne bih voljela, sigurno bih se divila svom suprugu zbog njegova dara za poslovanje i zbog neprestanog obogaćivanja našeg bankovnog računa, koji, moram priznati, nije bio uobičajen – bilo je mjeseci kada bi se udvostručio, račun je u potpunosti pripadao Hugu, ja sam mogla jedino unovčiti ček ako bi ga i Hugo potpisao, ali Hugo je mogao unovčiti ček bez mog potpisa, ja sam, međutim, rođena u obitelji koja je navikla raspravljati o svemu, naučila sam s Majkom i svojom sestrom raspravljati o svemu i na to me je poticala javna škola koju sam pohađala u Štokholmu prije nego što sam se upisala u školu u Londonu, prema obiteljskom planu, kako ne bih pokleknula pod učincima alkohola u tinejdžerskim godinama, moja majka i moj otac, kasnije i moj očuh, bili su novinari, političari i urednici, naša obitelj je već cijelo stoljeće povezana sa skandinavskom socijaldemokracijom, koja se prvenstveno bavila socijalnom pravdom i koja se borila protiv nepismenosti seljaka te primorala vjerske zajednice da slave vjenčanja jedino onih koji znaju čitati i pisati, tjerajući tako odrasle spremne za ženidbu da uče pisati u crkvenim prostorima, moja baka s majčine strane, čiji ponosni portret krasi glavnu sobu naše kuće u Štokholmu, borila se za socijalnu reintegraciju rudara iz Norveške i ribarskih gradova iz Švedske, jamčeći im od 1930. dostatne plaće kad god nisu bili u mogućnosti raditi, zato sam se nijemo bunila kada se Hugo hvalio pred ocem, stričevima ili braćom nevjerojatnim dobitima koje je ostvario taj mjesec. Tijekom četiri godine nakon Hugova povratka iz Gvineje glumila sam poslušnu suprugu i majku punu ljubavi, osjećajući kako život prolazi pokraj mene i čini me nezanimljivom, a samu sebe sam krivila što se, iako sam imala sve, nisam osjećala sretno, vjerovala sam da je problem u meni, ne u Hugu, a još manje u njegovoj obitelji, zvala sam Majku, jadala joj se, tražila savjete, a ona bi mi, milim glasom, govorila u slušalicu telefona,

da sam ušla u svijet odraslih, takvi su odrasli, nezanimljivi, jedni tužniji, drugi odvažniji, jedni rezignirani, drugi prikrivaju tajnu pobunu, ali svi nezadovoljni, puni problema.

Kada se Hugo vratio iz vojne službe u Gvineji nisam ga više gledala s divljenjem i ljubavlju, onog Huga tamnih mediteranskih očiju, tako različitih od svijetlih londonskih očiju, nestao je među sjenama zajedničkog života, osvrnula bih se i vidjela se kao majku dvoje djece, gazdaricu s četiri sluškinje i ženu direktora triju velikih tvrtki, i ništa od toga me nije zadovoljavalo, čak niti putovanja u Rim, Bern, Firencu za produženi vikend, kojima je Hugo pokušavao ublažiti blijedu tugu koju je predosjećao u mojim očima. Jedne noći, u našoj kući u Ulici D. João III, okupilo se obiteljsko vijeće, jedan od Hugove braće postao je ovisan o ruletu u kasinu Estoril, strogo ga je ukorio ne samo otac, nego ponajviše ostatak braće, Hugo, koji je upravo dobio očevo dopuštenje za potpisivanje čekova tvrtki, ponizio je brata, naredio da mu se oduzme čekovna knjižica, da se određeni dug podmiri te da se mora javno iskupiti u sinagogi, radeći za zajednicu siromašnih Židova – prodavači odjeće, trgovački putnici, postolari, većina Aškenazi; koordinirajući posluživanje kave i pića, osjetila sam potrebu dati podršku Hugovu bratu, on je tvrdio, nije imao više od devetnaest godina kada se, umoran od učenja i posla te predviđajući skori ulazak u vojnu službu, a s time i odlazak u rat, htio zabaviti, mjesec dana se zabavljao s Francuskinjama koje su ljetovale u Cascaisu i imao je peh, izgubio je novac, istina, ali također ga je mogao i osvojiti, izgubio je bogatstvo, ali mogao ga je i osvojiti – shvatila sam te noći da je pritisak Hugove obitelji rigorozan i nemilostiv, da se svi moraju okrenuti istom cilju, zarađivati novac i ne privlačiti pozornost, Hugov brat je izgubio novac i privukao pozornost, odlazeći u kasino – to je njegov grijeh; Hugov otac je bio iskren, koreći sina što je osramotio obiteljsko ime u cijelom Lisabonu i Cascaisu, posjećujući noćne jzbine, pitala sam Huga što znači riječ „jazbina“, objasnio mi je na engleskom, raširila sam ruke i uzviknula; kasino nije jazbina; Hugov otac me odmah ušutkao, pogledala sam Huga, on je pognuo glavu i stavio prste ispred usta, zatvarajući ih, potvrđujući očevu zapovijed; zašutjela sam, ali sam izašla iz sobe, vratila sam se da kažem da me boli glava i da ću leći, svi su primijetili moju neugodu. Jedne noći, kažnjena besposličarenjem, hladno olovo na mjestu srca, sjedeći za stolom, čekajući da nam sluškinja posluži večeru, iznenada sam pozvala Huga da večeramo vani, to poslijepodne sam primila poziv od očuha koji se raspitivao za jednu portugalsku izdavačku kuću, htio je predložiti portugalski prijevod jedne knjige Olafa Palmea, švedskog socijaldemokratskog vođe; tog poslijepodneva, obilazeći knjižare u četvrti Baixa, zaključila sam kako ima vrlo malo dobrih izdavačkih kuća u Portugalu, većina objavljujući zakasnele i zastarjele knjige o hermetičnim

temama poput neorealizma ili Prve portugalske republike, pojavila mi se ideja da osnujem novu izdavačku kuću, dovoljno smionu u pogledu tema, autora i naslovnih stranica da suzbije turobnu uspavanost polica portugalskih knjižara, podijeljenih na knjige, muhe i prašinu, sjećam se da sam čvrsto udarila nogom o vrata knjižare Sá da Costa, zagledala sam se u pravokutno pročelje crkve Mártires, zvono je tutnjilo sedamnaest sati, ispunjavajući mi um nebeskim, skladnim zvukom, sunce se žutjelo, dekadentno, iznad gnijezda oblaka boje olova koje je prekrivalo vrh trga Chiado, osvjetljavajući kip Camõesa, škiljava i nesretna pjesnika, siromašna hodočasnika Carstva, kojeg su republikanci pretvorili u heroja domovine 1880., nepomično sam promatrala sablasne sjene prolaznika, svjetleće prikaze koje plešu između dna paralelopipeda i crvenih krovova, duhovni vjetar usklađivao je topla lica s atmosferom lisabonskog neba duginih boja, stapajući se s nebeskom jekom udaraca zvona, prvi puta otkako sam došla u Portugal osjećala sam da mi je tijelo prožeto željom, poletom životne struje koja se mistično – a ja nisam podlijegala misticizmima – spajala sa slijevanjem sunca, vjetra, anđeoskih zvona, pokretnih sjena nevidljivih bića za stvaranje moje izdavačke kuće, nedostajalo je samo nazreti, kroz visoki niz zgrada, rep duge, pretražila sam nebo tražeći željenu dugu, vrhovnu božansku potvrdu dobre sudbine moje izdavačke kuće, ali Bog mi je uskratio tu veličanstvenu sreću. Dala sam upute sluškinjama za kupanje i večeru za naše troje djece – rodilo se još jedno, dječak kojeg je Hugo toliko priželjkivao –, obukla su pidžame i kućne haljine, čekala su oca gledajući „zabavni program“ na televiziji, Hugo je rijetko dolazio prije 21 sat, poljubili su oca, sluškinje su ih stavile na spavanje, obišla sam obje sobe, i djevojčice i dječaka, poljubila sam svoju djecu i blagosloвила ih na protestantski način, sjećanje na moje djetinjstvo s Ocem, sišla sam večerati s Hugom, on se okupao, ali nije promijenio odjeću, obukao je pidžamu i kućnu haljinu, odbijala sam pričati o odluci koju sam donijela tog poslijepodneva s čovjekom koji je tako obučen, pridigla sam Huga, koji je umorno zijevao, od stola, odvela ga u sobu, do ormara, odabrala sam odijelo od samta, smeđe hlače i cipele od antilopa, natjerala sam ga da se obuče i odvela u talijanski restoran blizu naše kuće gdje smo, jedne subote, večerali sami, odmarajući se od djece, želim raditi i znam što želim raditi, tako sam rekla Hugu, odlučna i ozbiljna lica, ne osjećam se dobro, Hugo, rekla sam mu, Hugo se zaprepastio, primijetila sam malu glumu u njegovu zaprepaštenju, već duže vrijeme primjećuje moju dosadu, rekla sam mu da se ne osjećam dobro, da mi je potrebno neko zanimanje, Hugo je pričao o volontiranju, u Ženskoj nacionalnoj službi, pomažući vojnicima u ratu, da bi mogla biti „zaštitnica“ u ratu, otvorila sam mu oči, ja nisam tvoja majka i nemam nikakve veze s tim glupim ratom tvoje zemlje, rekla sam, znam što želim, osnovati izdavačku kuću, prodavati knjige, Hugo je prosvjedovao, ne znam ja ništa o

knjigama, izjavio je, bilo bi to bacanje novca, prisjetila sam se da me moj očuh naučio osnove struke, Majka je uvijek radila u novinama i izdavačkim kućama, mogla sam računati na njenu pomoć, zaposlila bih portugalskog urednika s dokazanim iskustvom, Hugo je žustro prigovarao, ne znaš niti koju vrstu knjiga želiš objavljivati, nisam znala dok me Hugo nije pitao i u trenutku sam shvatila, nekonformističke knjige, nastavila sam, buntovne knjige, koje prosvjeduju i javno prokazuju, osobito portugalskih autora, Hugo se prestrašio, tražiš skandal, zaključio je, odgovorila sam, tražim da izdavačka kuća ne ode u stečaj zbog naroda s više od pedeset posto nepismenih i zbog manjine koji čitaju a nemaju novca da redovno kupuju knjige, započet ću s aktualnostima, velikim novinskim reportažama, koje dopunjuju vijesti u novinama, istraživačko novinarstvo, kao što se radi u Americi, to je ono što moj očuh objavljuje u Švedskoj i daje rezultate, Hugu to nije bilo po volji, privući ćeš pažnju na našu obitelj, miješati se u politiku, živjeti među novinarima, ne sviđa mi se, izaberi drugo zanimanje, rekao je Hugo, ozbiljan, ja sam odlučno odgovorila, želim samo ovo, i samo ovo ću imati, Hugo je podigao glavu, ne slažem se, ponovio je to dva puta, ne slažem se, naći ću ti posao administrativne tajnice u jednoj od naših tvrtki, više ćeš zarađivati a manje se brinuti, ili posao glavne odgovorne za prevođenje i korespondenciju, namrštila sam se, uvukla sam gornju usnu, znak bijesa, Hugo me već poznao, gornja usna mi se ukrutila, zašiljila, čelo se savilo, pogled učvrstio, nepokretan, bio je to moj ozbiljan izraz lica, nepopustljiv, Hugo je ponudio drugo rješenje, oboje ćemo raditi, postat ćeš moja stalna tajnica, koordinirati ćeš moje tajnice iz triju tvrtki, jamčim ti da sam već razmišljao o tome, ne za tebe, pretpostavljao sam da bi bilo ponižavajuće ponuditi ti taj posao, no ti si ta koja ga traži, ne shvaćam te, prosvjedovala sam, ne želim biti zaposlenica, Hugo, želim posao koji će dati smisao mome životu, Hugo se razljutio, napravio je izraz lica razmaženog dječaka, misliš da si bolja od moje majke, od žena mojih stričeva ili moje braće?, nijedna od njih ne radi i nijedna ne smatra da je to mana njihova postojanja, upravo suprotno; odgovorila sam mu, zbog toga sam ti rekla da nisam poput tvoje majke, Hugo se, bez argumenata, protivio, nedostaje li ti nešto?, odbrusila sam da mi ne nedostaje ništa osim stvaranja, želim stvarati, Hugo, znam da bi me jedino stvaranje zadovoljilo, poput svoje Majke sam, nažalost nemam dara za pisanje, potreban mi je kreativan posao koji će mi ispuniti život, Hugo, izdavačka kuća je idealna, dva engleska prijevoda koja sam napravila za izdavačku kuću mog očuha pružila su mi zadovoljstvo, pružalo mi je olakšanje ustati se i znati da imam nešto za raditi, ne samo pripremati ručak i večeru i spremati dječju odjeću, Hugo je ponovio, ne slažem se, zbog tog posla svi će pričati o nama, možda će tebe ispunjavati, ali bit će poguban za obitelj, ne želim, ne pristajem, strogi Hugov glas značio je da razgovor tu staje, prestala sam jesti, usna mi se

ukrutila poput kamena, ustala sam se i okrenula mu leđa, stala sam kod vrata i čekala da Hugo završi večeru i plati, zapalila sam jednu od rijetkih cigareta koje bih pušila, koju sam zamolila od vlasnika restorana, neodređena talijanskog podrijetla, zamašćena, koji se došao oprostiti, na njega sam usredotočila bijes koji je isplivao iz mene, bijes na romantičnu sliku Mediterana koju sam imala u svojoj adolescentskoj glavi, koja me privukla Hugu u London i preokrenula život, mogla sam se udati za Engleza, slijediti karijeru međunarodne novinarki, po Majčinoj želji, putovati šest mjeseci u godini, biti dopisnica skandinavskog novinskog lanca u New Yorku ili Sidneyju, a bila sam tamo, uplašena i bijesna, preklinjući Huga da me pusti da radim, Hugo bi trebao biti moj suprug i meni ravnopravan, ali došla sam u državu koja se boji slobode i jednakosti, pogledala sam u Talijana-Portugalca i, iskrivljena lica, krute gornje usne, pitala ga što je to s Mediteranom da već dvije tisuće godina stvara siromašne i potlačene narode, zalučene Crkvom ili ideologijom Države, čovjek, rumena lica, crvena vrha nosa, grimiznih jagodica, vrata boje vina, debele kože koja se prelijeva preko zakopčanog ovratnika, izgledao je kao da će ga udariti kap, oči sitne kao u lasice, kao u našeg Admiralčića, zelena kravata iskakala je iz oboda krem odijela, savinuta na izbočini trbuha punog tjestenine s kobasicom, ne znajući što da odgovori, možda čak ne razumjevši pitanje, mucao je, draga gospođo, *madam*, zaprepašten, poput pauna bez krila, no, no, govorio je, malen, jezik bježi između izbjeljenih zubi, gospodin dolazi, promucio je, komešajući se, tupavo, masni trbuh od šunke, poput tuljana koji se tjera, vrteći se oko mene, želite li još jednu cigaretu, upitao je, kutija cigareta u pripravi, lice tužno, molećivo, okrenula sam mu leđa, ostala sam kod vrata, gledajući u baršunasto plavo nebo, razmišljajući što ću učiniti sa svojim životom, posljednje dijete je već bilo pogreška, još me samo krhka nit osjećaja vezivala za Huga, napunila sam trideset godina, potratila sam više od deset godina svog života s Hugom, moj nekadašnji mediteranski san snažno je uvenuo od strašne dosade, morala sam povratiti svoj život, nisam bila sposobna rastati se od Huga kada se vratio iz Gvineje, to je bila pogreška, razmišljali smo da odemo živjeti u Pariz, nismo otišli, otac je poslao drugog sina da nadgleda ulaganja u Parizu, htio je Huga pokraj sebe kako bi povećali izvoz u kolonije, nema boljeg od sudjelovanja bivšeg vojnika u afričkim poslovima, Hugo mi je pričao o kupovini kuće u Algarveu, nedavno otkrivenom raj u plažama, oduševila sam se, Hugov otac je procijenio trošak, prevelik je, rekao je, ceste nisu u dobrom stanju, Algarve je daleko, ne bi se tamo mogao provesti samo jedan vikend, nego cijeli tjedan, nije bilo niti vremena na raspolaganju, jedino u kolovozu, kuća bi bila napuštena ostatak godine, bila bi opljačkana, bolje unajmiti kuću, bilo bi jeftinije, Hugo se složio, govorio mi je o troškovima i dobitcima, neuravnoteženima, odveo me avionom u Porto, kako bih upoznala grad,

automobilom u Santiago de Compostelu i u Salamancu, nestali smo na tjedan dana, proveli smo pet dana u Madridu, spustili smo se u Málaga, Seville, ukrkali se na brod u Algecirasu i otišli u Ceutu, razmijenili smo tisuću nježnih zagrljaja, vratili smo se i Hugo je opet izlazio iz kuće u osam ujutro a vraćao se u devet navečer, ponovno me obuzela životna uspavanost, još jače, stekla sam tri ili četiri prijateljice, više prijateljice Hugove obitelji nego moje, šetale bismo Belémom, jele kolače i pile čaj, posjećivale bismo se međusobno, jahale bismo u Campo Grandeu, ponekad bismo otišle na jednu ili drugu zabavu, u pratnji muževa, koju bi organizirao nabob kolača ili ulja od kikirikija, stari vlasnici skladišta suhих i tekućih namirnica koje je Prekomorski rat obogatio, jedna je pronašla ljubavnika, učinila je to bezbrižno, nije ga skrivala, predstavljala ga je kao „rođaka iz Minha“, bio je to neugledan mladić, zaobljena trupa, brončanih bedara i vrata kao u drvosječe, naglašениh genitalija, nerijetko je večerao kod nje, pokraj muža, koji ga je ispitivao može li ga i on oslovljavati kao rođaka, nedostajao mi je taj makijavelistički duh, ne bih mogla prevariti Huga samo zbog jednog sata seksualnog užitka, iskreno sam ga voljela ali i iskreno sam osjećala kako dosada izjeda moju ljubav, razapeta između brige za djecu, kupovine u Baixi i naloga sluškinjama, spavali smo okrenuti jedno drugom leđima, ja i Hugo, bez pozdrava za laku noć, ja bih čitala dugo u noć, Hugo bi naglo zaspao, obukao bi pidžamu i već bi mu se oči sklapale, jedne noći sam izmislila da hrče, predložila sam da spavamo u odvojenim sobama, Hugo se pobunio, bacio je četkicu za zube u umivaonik, nikada neće pristati da spavamo u odvojenim sobama, ne bi mu smetalo odsjesti u hotelu koji dan, kad bih bila previše osjetljiva zbog „onih dana u mjesecu“, kao danas, na primjer, rekao je Hugo, nisam odgovorila, bila je ponoć, otišla sam nazvati Majku, upitala sam je ide li negdje na put, ne, ne ide, odgovorila je, onda ću doći kod tebe ovaj tjedan, Majka je pitala je li to konačno, ne znam, odgovorila sam, ali ne, nije to bila konačna rastava, nedostajalo mi je hrabrosti, morala sam usmjeriti svoju djecu, najmanji je bio premlad, nisam ga mogla poslati u internat, oprostila sam se od Huga na aerodromu naborana čela i ukružene gornje usne, kako bih ga razdražila rekla sam mu da idem tražiti kapital u Švedsku, pozvala sam očuha za partnera, nisam uspjela otputovati, Hugo nije dao dopuštenje, kao ženi Portugalca bilo mi je potrebno njegovo dopuštenje za odlazak iz države, Hugo je bio grub i neljubazan, poderao je dopuštenje za odlazak, zaprijetila sam da ću pozvati Majku u Lisabon i otići živjeti u hotel, tražit ću novac od švedske ambasade dok Majka ne dođe ili ću prebaciti dio očeva nasljedstva u portugalsku banku, Hugo se uplašio, shvatio je da se ne ustručavam prijetiti, nije otišao na posao, otišli smo autom na ručak u Guincho u jedan riblji restoran, moji kovčezi u prtljažniku auta, vožnja je prošla u tišini, na stražnjem sjedištu Hugova Mercedes, vozač je vozio, shvatila sam da je Hugo smišljao način kako da se

pomirimo, nije me htio izgubiti, ali također nije htio izgubiti poštovanje obitelji, supruga plavuša i strankinja, visoka, elegantna, davala mu je ugled kao poslovnom čovjeku, nasmiješio mi se kada smo izašli iz auta, i, pretječući vozača, požurio se otvoriti vrata s moje strane, shvatila sam, Hugo je već otkrio način na koji će „riješiti problem“, takva je bila Hugova osobnost, sve su to bili „problemi“, s kojima se razumno suočavao i razumno ih rješavao, veliki, veliki problem je bio rat i savladao ga je, upotrijebio je praktičnost, neposrednu taktiku da savije ali ne slomi, da bude ranjiv, prihvati „potrebu za problemom“, razmjenjuje usluge, mijenja plaće, kasnije, u svoje vrijeme, proračunato ga riješi, pričajući s pravim osobama, odradio je dvije godine u Bissau za koje su mu dobro došla tri kolegija socijalne psihologije koje je istaknuo na diplomi s Harvarda, nikada nije dotaknuo oružje, rekao mi je, nikada nije ubio, nikada mu nisu prijeli, pretvorio je rat u „problem“ i riješio ga je, primijenio je svoj način rada, razmišljao je na putu između Lisabona i Guincha i pronašao je rješenje za „problem“ koji sam bila ja, rekao mi je u restoranu, dok smo sjedili za stolom iznad mora, gdje nas je veliko staklo branilo od valova koji su nam doticali stopala, izbočene stijene, pune rupa, prepune zelenih rakova, mogla bi osnovati izdavačku kuću, rekao je Hugo, on bi bio glavni partner, nadgledao bi uredništvo, imao bi zadnju riječ u odobrenju objavljivanja svake knjige, to bi bilo pravedno, rekao je, ime i interesi obitelji su u igri, u Portugalu se živjelo na rubu, Salazar je upravo umro, priznao mi je da se novi Premijer koleba između potpora suprotnih strana, Prekomorski rat će se nastaviti, to je bio uvjet Predsjednika Republike da ovaj bude nominiran, više od polovice obiteljskih poslova bilo je usmjereno ka prekomorskim zemljama, obitelj se nije politički opredjeljivala, on, koji je iskusio rat, zgražao se nad njim, Portugal će izaći kao pobjednik, svi odgovorni su to znali, radilo se o tome da se kladi u dva konja, izvuče najviše što se može iz poslova s prekomorskim zemljama do dana predaje i da se u svakoj koloniji učvrsti bogata afrička elita, europske vjere i običaja, moderna elita, koja će nastaviti naše poslove, zadržavajući nas kao partnere, prema tome, očigledno, kao cjelina, obitelj nije imala mišljenja ni o čemu osim o kvaliteti usluga koje pruža, ja, gruba i neljubazna, predbacila sam mu u lice da me cenzurira, ti radiš meni ono što Država radi Portugalcima, Hugo se razdražio, ništa od ovoga nema veze s cenzurom, ili bolje rečeno, da postoji cenzura ona bi bila na ekonomskoj razini, izdavačka kuća je bio je rizičan posao među neukim narodom, čak štoviše, nepismenim, ne želim gubiti novac, želim se osigurati da će knjige ostvarivati financijsku dobit, one ne mogu biti poput onih koje tvoj očuh objavljuje, namijenjene prosvjetljenoj eliti, smirila sam se, prihvatila bih Hugovo partnerstvo ali ne i njegov budan pogled nad svakom knjigom koju želim objaviti, no nisam mogla niti prisiliti Huga, on je bio toliko udaljen koliko je to njegov „problem“ zahtijevao, brižno bi čuvao

obiteljski novac i pobrinuo se da knjige ne uzrokuju skandal, to je bio njegov „problem“, ali ne i moj, željela sam prosvjedne knjige, one koje će prokazivati nepravde – prema ženama, siromašnima, crncima, trećem svijetu –, otvoreno sam mu rekla u lice da je novac potreban za osnivanje izdavačke kuće sitnica za Hugov proračun, zamolila sam ga da ima povjerenja, jamčila sam mu povrat kapitala u roku od pet godina, plus kamate, i isplatu zarade od 10 do 20 % u prvoj godini, kao jamstvo sam dala nasljedstvo svog oca, cijelo, Hugo se smijao, grohotom, to je nemoguće, u Portugalu je rentabilnost knjiga sićušna, već me obavijestio, pomilovao mi je ruku, rekao da se ne brinem, ako bude novčane štete on će to sakriti u godišnjim proračunima tvrtki, u posljednjoj analizi jedna od naših tvrtki naručit će ti luksuzni paket da pokloniš klijentima za Božić, pokrit će tvoje moguće štete, umjesto da ga naručuješ izvan obitelji, ja ću ti ga naručiti, odmah sam odbila, shvatila sam da je ovo bilo rješenje koje je Hugo pronašao za svoj „problem“, pretvoriti moju izdavačku kuću u izdavačku kuću obiteljske poslovne grupe, a mene u izvanrednu tajnicu, zaduženu za luksuzne kulturne objekte, nisam prihvatila, zahtijevala sam potpunu neovisnost od obiteljskih tvrtki, rekla sam da bih jedino prihvatila Hugov novac kad bi on bio manjinski partner, a izdavačka kuća je već imala ime, otkrila sam ga sinoć, prije nego što sam zaspala, Polarni Medvjed, rekla sam, Hugo je komentirao, tvoj medvjedić iz djetinjstva koji je na komodi, da, taj, rekla sam, pruža mi utjehu, Hugo nije odmah odgovorio, morao je razmisliti, htjela sam mu reći da se posavjetuje s ocem, ali suzdržala sam se na vrijeme, uvrijedila bih ga, nije bilo potrebno uvrijediti ga, osobito na ovako grub način, otac je već dugo imao povjerenje u Huga i on je s velikom slobodom vodio poslove. Osnivanje izdavačke kuće nije dobro primljeno u razgovorima Hugove obitelji, kad god bismo se okupili, uglavnom subotom, osjetila sam kako se utišavaju glasovi muškaraca kada ja prolazim, pričali su o meni, bez sumnje, a majka i jedan od braće otvoreno su me kritizirali, vičući da grizem više nego što mogu prožvakati, nisam shvatila izreku, ali pretpostavila sam smisao, nisam odgovorila.

Pogledala sam te postrance, vene na čelu su ti pulsirale, srce mi je htjelo eksplodirati od žudnje da te umirim, nisam te mogla poljubiti, Tajnik je sjeo ispred nas, na sjedalo sa strane, a Ministar i njegova supruga rasporedili su se na sjedala iza naših, leđima okrenuti pilotskoj kabini, san koji sam slijedila u Polarnom Medvjedu ostaje živ u tvome političkom radu, učvršćivanju pokretnog, obrazovanog, otvorenog, pravednog društva bez predrasuda, solidarne Države, vidiš budućnost Portugala onako kako sam ja u prošlosti živjela u njedrima svoje obitelji, u kući prožetoj idejama, mladim ljudima, nikada se nije znalo hoće li za stolom na večeri biti četiri ili petnaest osoba, knjige i pjesme su kružile između čaša bijelog vina ili

brendija, održavale su se debate za stolom, X., Pakistanac prognan u Švedsku, branio je blistavu budućnost država trećeg svijeta, P., prognani Rus, dizao je glas za ljudska prava, moj očuh je raspravljao, s čašom u ruci, zatim se udaljivao, pisao je uvodni članak dnevnih novina kojima je upravljao, prokazujući korupciju s novcem namijenjenim subvencioniranju zapošljavanja, Majka je kritizirala rez u novčanoj potpori za alternativne energije određen od strane konzervativne vlade, ja sam cuclala karamelu ili bombon, naslonjena na sestru na širokom kauču, boje slonovače, igrajući se s pramenom kose, tješeci svog plišanog medvjedića uz prsa, ništa nisam shvaćala osim da krv teče venama moje kuće u Štokholmu, tako brzo i gorljivo kako teče u tvojima, dragi, tamo je tada bila zora Europe druge polovice XX. stoljeća, danas zora novog europskog Portugala, zaostalog u arhaičnim strukturama, žudeći za novim stavovima, otvorenim, liberalnim, ali ne manje solidarnim, zbog toga sam se zaljubila u tebe, osjetiti da pokraj tebe diše stara i spasonosna nestašnost djetinjstva, pokraj tebe se ponovno osjećam kao djevojčica, pokraj tebe budućnost je uvijek nepredvidljiva, toliko različita koliko i slobodna, ne uspavana, ne normalizirana, iako si Premijer. Sjedeći nepokretno, uvukao si se u sebe, bježiš u sebe poput mog očuha koji bi se udaljio od žustre rasprave kako bi napisao uvodni članak dnevnih novina za nadolazeći dan, obojica usredotočeni, ruka na čelu, sumnjičav pogled, iz nalivpera se proteže tinta, pretvarajući ideje u riječi borbe, zamoliš od Tajnika svoj notes, zabilježiš tri ili četiri ideje koje ćeš izdvojiti na izbornoj skupštini u Portu, pišeš, „potpuna, politička, gospodarska, društvena i kulturna demokracija“, podcrtáš riječ „politička“, crtaš strjelicu, načrčkaš „V. R.“, što tumačim kao „Vijeće Revolucije“, stavljáš dvotočku i pišeš „izumiranje“, ispred još jedna strjelica, čiji vrh završava ispred fraze „kraj vojnog nadzora“, ja ti šapnem u uho, napiši „normalna“, biti normalna država, poput ostalih država Europske ekonomske zajednice, nasmiješiš se i zabilježiš, ponovno pročitaš sve, podcrtáš riješ „kulturna“, pogledáš u mene, ponovno se nasmiješ, klimam glavom u znak odobravanja, smiješim ti se, oči mi se žare od ljubavi, ti shvaćaš, šapućeš mi, u ponoć ćemo biti sami, izborna kampanja završava u ponoć, naručit ću u hotelu dva tuceta crvenih ruža i bocu šampanjca za našu sobu, kažeš, zaljubljenog portugalskog pogleda, ja te zaustavljam, umoran si, potreban ti je jedan dan sna, u nedjelju ćeš glasati odmah ujutro, zatim ćemo se autom uputiti za Lisabon, ponovno smo se uhvatili za ruke, kao da se kroz njih naša tijela sjedinjuju, usmjerili smo pogled ka dvostrukim leđima pilota i kopilota, djeluju smireno, jedan je kroz šapat ispričao dosjetku kojoj se drugi smijao, naslućujem da ima veze s nama i našim ozračjem svježih zaljubljenih, ne obazirem se, već sam se naviknula da me smatraju tvojom ljubavnicom, a ne tvojom ženom, vođa opozicije, ateist ali pravi Portugalac, javno je spomenuo naš odnos, nije povrijedio moje dostojanstvo, samo je

kompromitirao svoje, prvi put osjećam da sam našla odlučnog muškarca, onog koji, poput Majke i očuha, riskira svoj interes bez sigurne pobjede, kao što sam ja riskirala, gubeći, brak s Hugom, i pobjeđujući, stvaranje Polarnog Medvjeda, pilot pokazuje na treperavo crveno svjetlo, nagnula sam se kako bih vidjela to žarište koje neprestano treperi, ti se ne obazireš, črčkaš još jednu ideju, pilot razgovara s kontrolnim tornjem tehničkim rječnikom koji ne razumijem, kopilot stišće metalnu ručku veličine polovice prsta, svijetlo se iznenada gasi, pilot ponovno vuče ručku, svijetlo treperi i treperi poput paklenih razjapljenih usta, skrenem pogled na bljeskajuća svijetla u hangaru malo dalje, nastavljaš piskarati ideje za izbornu skupštinu za kraj kampanje, pročitam jednu staru ideju, „svi ljudi su slobodni i jednaki“, koja je, u jednoj pred-modernoj državi poput Portugala, prepuna subverzivnih utjecaja, slamajući institucije i osobe, pišeš „jedina hijerarhija jest ona prema zasluži a ona se postiže radom“, nijemo odobravam, znam da se u Portu više cijeni rad od konvencije i ne vidim drugo rješenje za to da tvoja država uskoro postane poput moje, znam da nemam nikakvih povlastica u svojoj državi, da bogatstvo obitelji ovisi o slobodnom radu svakoga dana, za razliku od bogatstva Hugove obitelji, zauvijek ovisnog o poslovima Države, kopilot, svijajući trup, vraća se natrag, ispričava se, obavještava da ćemo poletjeti i traži dopuštenje da zatvori vrata kabine, zaželim da svemu brzo dođe kraj, da tvoj Admiralčić dobije izbore i da Portugal postane ono što nikada nije bio, slobodna država.

Vidjela sam da si napisao, „osloboditi pravi duh 25. travnja“, htjela sam te prekinuti, ne bi bilo moguće vratiti se političkom jedinstvu u duhu 25. travnja, znao si to dobro kao i ja, narod se hrani iluzijama, djeluje i pokreće se idejama, maštom, rekao si mi jednog dana, dužnost političara jest da ostvarivi dio iluzije pretvori u stvarnost, shvatila sam da tvoj apel duhu 25. travnja opravdava političke ambicije stranaka koje podržavaju Admirala punog jala, nisam ništa rekla, nije se imalo što za reći, ti si nastavio črčkati bilješke u notes, kasnije ćeš zamoliti Tajnika, po običaju, da ih prepíše na A4 stranice, velikim slovima, na izbornim skupštinama nisi nosio naočale, kasnije ćeš, također po običaju, zanemariti pripremljeni govor, improvizirati ćeš, otvoriti ćeš srce i najaviti budućnost poput nekakvog proroka, držao bi se dostojanstveno kad god bi se približio mikrofonu, nizak ali uspravan, izbačena prsa između revera zakopčana kaputa, izglačana košulja, ravna, bez nabora, prečvrst trokutasti čvor, obavezan po modi, lagano bi raširio ukočene noge, lijeva ruka čvrsto postavljena na dnu mikrofona, desna bi se drhtavo micala poput ruke nekog bezbožnog Mojsija, ljubila bi te milost bogova a riječi bi zbratimljeno tekle, umirujuće i neprekidne poput svetih voda slapa, glas, čvrst ali polagan, bio bi prožet entuzijazmom i prepun uvjerenja, vječna istina izbijajući između tvojih usana, rasprostirući se nad mnoštvom, kontrolirao bi nagon za galamom tipičan za izborne skupštine, miran i polagan kada zahtijevaš tišinu, oštar kada zahtijevaš pažnju, kratak i bridak kada uživaš pljesak i slaganje, pitala sam te gdje si naučio govoriti u javnosti, nisi mi odgovorio, nisi znao, odvjetnik sam i zastupnik od 1969., pravdao si se, urođeno ti je bilo zajedništvo s intimnim željama masa, za razliku od Admirala našeg strašnog, trbuha prpošnog, za kojeg si se trudio da bude izabran za Predsjednika Republike, koji je naglašavao svaku riječ poput jednolična škrebetanja mitraljeza, ostavila sam te zadubljenog u tvoje meditacije i navrla su mi sjećanja od dana 25. travnja, kojeg si na nemoguć način htio oživiti, Polarni Medvjed nije bio otvoren, naredila sam svojoj tajnici da nazove sve zaposlenike i kaže da ostanu kod kuće, kako je bilo preporučeno u priopćenju Pokreta Oružanih Snaga, zalijepila sam uši za radio iščekujući vijesti, koje nikad nisu došle, nas četvero smo ostali u kući, ja i moje troje djece, i još četiri sluškinje, dvije dadilje i dvije kućne pomoćnice, u podne više nisam mogla izdržati, izašla sam, otišla sam na ulicu, Hugo je otišao raditi, na stubama zgrade čula sam da mrzovoljno priča s vozačem koji je zakasnio pola sata, Hugo mu je vikao, sve je

to normalno, sve je to normalno, to su uzbuđenja koja brzo splasnu, pogledaj 16. travnja⁶, govorio je glasno, bijesan, već smo živjeli u odvojenim sobama i čekali smo da prođe vremena dok djeca odrastu da se rastanemo, mnoge noći Hugo nije došao kući, spavao je u hotelu blizu jedne od obiteljskih tvrtki, nije nas 25. travnja razdvojio, i ranije se već sve između nas završilo.

⁶ Pokušaj državnog udara u Portugalu 1974, poznat i kao Levantamento das Caldas, prethodnik uspješne Revolucije karanfila 25. travnja.

3. Análise estilística

Nesta segunda parte do trabalho vai ser exposta a análise estilística do romance e da tradução, o objetivo da análise estilística, e, para dar contexto, algumas informações sobre o autor e a obra.

3.1. Sobre o autor

Miguel Real, pseudónimo literário de Luís Martins, nasceu em 1953 em Lisboa, Portugal. É licenciado em Filosofia pela Universidade de Lisboa e Mestre em Estudos Portugueses pela Universidade Aberta, com uma tese sobre Eduardo Lourenço. É professor de Filosofia no ensino secundário e especialista em Cultura Portuguesa, e possui uma vasta obra dividida entre o ensaio, a ficção e o drama.

Estreou-se no romance, em 1979, com *O Outro e o Mesmo*, com o qual ganhou o Prémio Revelação de Ficção da APE/IPLB. Em 1995, voltou a ser distinguido com um Prémio Revelação APE/IPLB, desta vez na área de Ensaio Literário, graças à obra *Portugal - Ser e Representação*. Outra distinção importante surgiu em 2000, o Prémio LER/Círculo de Leitores, com o ensaio *A Visão de Tândalo por Eça de Queirós*.

Em 2001, recebeu uma bolsa do programa Criar Lusofonia, do Centro Nacional de Cultura, que lhe permitiu percorrer o itinerário do Padre António Vieira pelo Brasil. A esse propósito escreveu um diário, editado em 2004, intitulado *Atlântico, a Viagem e os Escravos*. Em 2005, Miguel Real lançou o romance histórico *A Voz da Terra* que ganhou grande reconhecimento por parte da crítica e do público e proporcionou ao autor a conquista da edição de 2006 do Prémio Literário Fernando Namora, um dos mais prestigiantes prémios literários a nível nacional.

Paralelamente ao romance e ao ensaio, Miguel Real dedicou-se, regularmente, à escrita de manuais escolares e de adaptações de teatro, estas em colaboração com Filomena Oliveira. Começou a colaborar regularmente no jornal literário *Jornal de Letras* a partir de 2000, onde faz crítica literária.

3.2. *O Último Minuto na Vida de S.*

Como diz na contracapa do livro do Real (2007), “*O Último Minuto na vida de S.* é a história do último grande amor português. Cruzando em estilo ora satírico-jocoso, ora realista, e apoiando-se na realidade portuguesa entre as décadas de 60 e 70 em três ou quatro factos verdadeiros, visa retratar um Portugal que já não existe, o Portugal desaparecido na voragem dos costumes europeus.”

O romance fala literalmente sobre o último minuto na vida de um homem e uma mulher, do amor e da paixão deles. É baseado em pessoas reais, Snu Abecassis e Francisco Sá-Carneiro, o Primeiro-Ministro de Portugal em 1980, que morreram juntos num acidente de avião.

O romance é dividido em seis capítulos, cada um representando dez segundos do último minuto da vida de eles. O narrador da história é a personagem principal, a mulher, cujo nome não sabemos porque nenhum nome foi revelado, além do nome do marido, depois ex-marido, dela – Hugo. O romance é escrito como um fluxo de consciência, a narradora relata e transmite os seus pensamentos, tudo o que está a passar pela cabeça dela naquele último minuto na sua vida. Ela fala do seu presente e do passado, salta de um para o outro sem algum aviso ou destaque especial, nem ortográfico nem verbal. As frases são principalmente separadas pelas vírgulas, a parte das quais não há muita pontuação, o discurso indireto e direto não são claramente marcados, e há muito poucas frases completas, marcadas com o ponto final. Tomando tudo isso em consideração, o romance é às vezes difícil para ler e seguir, mas por outro lado, o conceito e a construção dele, o modo de escrever e a ideia em si, destacam o romance de todos os outros e tornam-no intrigante e mais interessante.

3.3. Objetivo de análise estilística

De acordo com Martins (2008), a Estilística surge nas primeiras décadas do século XX, como uma nova disciplina ligada à linguística, graças a Charles Bally e Leo Spitzer, o primeiro lidando com a estilística da língua e o segundo com a estilística literária. O problema de estilística não é nada simples porque há tantas definições da estilística e do estilo como os autores e linguistas que lidam com esses assuntos e visam defini-los. Martins acrescenta que

“dos teóricos da estilística, alguns só consideram o estilo na língua literária, outros o consideram nos diversos usos da língua; alguns relacionam o estilo ao autor, outros à obra, outros ainda ao leitor, que reage ao texto literário; alguns se concentram na forma da obra ou do enunciado, outros na totalidade forma-pensamento” (2008: 18). Bally vê a língua como algo vivo e acha que ela não se pode limitar só ao estudo da gramática. O que se deve considerar é também a afetividade no uso da língua, ou seja, os efeitos expressivos.

Uma grande parte no desenvolvimento da Estilística teve Roman Jakobson, com a sua teoria das funções da linguagem e a introdução da função poética. Ele substitui os termos ‘estilística’ e ‘estilo’ com ‘poética’ e ‘função poética,’ respectivamente. Jakobson (1960) explica que dentro da linguagem existem várias funções que permitem a comunicação. Cada mensagem tem a sua função dominante. Quando falamos sobre a função poética, ela é, de acordo com Jakobson, a função dominante principalmente nos textos literários. Isso significa que o centro de interesse passa a ser o próprio texto, os efeitos ligados à mensagem. A função poética mostra quais são os recursos utilizados para chamar a atenção e provocar a reação do leitor.

Com a expansão dos estudos da linguagem, da Estilística e de análise estilística, é importante mencionar Riffaterre, um dos iniciadores de estilística estrutural e da análise estilística. Ele põe o leitor no centro de interesse quando se fala da análise estilística, e de acordo com Martins, “o estudo do estilo só pode ser definido em função do leitor” (2008: 33). O leitor é aquele que procura o mais profundo do texto, algo diferente e significante, que se afasta da norma – o estilo ou a função poética do autor.

Tomando isso em consideração, será analisado então o estilo do Miguel Real, qual é o efeito estilístico que ele queira produzir com o seu romance, e como é que esse efeito se transferiu na tradução croata, quais são as partes problemáticas na tradução e como é que se resolveram essas partes na língua croata, tendo como o objetivo manutenção do efeito e da mensagem do texto fonte.

Quando se analisa o estilo de um texto é necessário examinar as escolhas linguísticas que estão intrinsecamente ligadas ao significado e ao efeito desse texto no leitor. Essa análise de estilo e o reconhecimento das características principais e distintas da escrita de um autor, neste caso do Miguel Real, são importantes para uma tradução, a fim de transmitir o verdadeiro significado e a atmosfera do texto fonte, e de surtir o efeito desejado em leitores. O objetivo deste trabalho é esse mesmo.

A análise estilística deste excerto será feita em duas partes, ou seja, aos dois níveis – nível lexical e nível do texto, ou seja, da construção do texto. O primeiro lidando com os exemplos da rima no texto com o propósito de transmitir a ironia e apresentar o estilo jocoso-satírico do autor, e o segundo lidando com a construção do texto, apresentando o romance como um fluxo da consciência.

3.4. Análise estilística ao nível lexical

Nesta parte da análise, serão apresentadas partes do texto, ou seja unidades linguísticas que demarcam o estilo do Miguel Real, um estilo jocoso-satírico, cujo objetivo principal é transmitir a ironia, a crítica, ou a reprovação das determinadas pessoas, dos seus pontos de vista, ou do sistema político e social em geral retratado no livro.

O exemplo mais óbvio da ironia, e que mais transmite o estilo jocoso-satírico do Real, é a rima, ou seja, vários exemplos da rima com uma só palavra – “Almirante”. Almirante é um candidato presidencial no livro e uma pessoa da qual a nossa narradora não gosta de modo nenhum, e expressa-o nas descrições dele. É nestes exemplos da rima que surge mais obviamente o problema de equivalência. De acordo com Neubert⁷, a equivalência de tradução devia ser uma categoria semiótica, abrangendo as componentes sintáticas, semânticas e pragmáticas, onde a equivalência semântica tem prioridade sobre as outras. A equivalência absoluta é impossível, o que se procura é transmitir o núcleo do significado, o efeito que o autor queria produzir nos leitores, mas, claramente, seguindo o mais fielmente possível o texto fonte.

Nesta parte, podemos referir-se ao Jakobson que fala sobre a ligação entre a função da mensagem verbal e a estrutura verbal dela. De acordo com ele, a língua tem várias funções e é difícil encontrar uma mensagem verbal que tem uma só função. Ainda mais, a estrutura verbal de uma mensagem depende principalmente da função predominante. Embora a função principal da maioria das mensagens seja orientada ao referente e ao contexto, existe também, enfatiza Jakobson, a função expressiva ou “emotive” com a intenção diferente: “aims a direct expression of the speaker's attitude toward what he is speaking about. It tends to produce an impression of a certain emotion whether true or feigned” (1960: 354). Esta afirmação de Jakobson pode-se aplicar à tradução. Traduzindo este romance do Real, posso dizer que, de

⁷ Bassnett (2002: 35-38)

algum modo, esta função expressiva era predominante e é por causa dela que tive que ser cuidadosa com a minha tradução. Real produziu o seu efeito desejado com vários casos de rima, jogando com a palavra „Almirante“ e ridiculizando, daquele modo, a personagem do mesmo Almirante. Traduzindo essas partes, o meu objetivo foi manter o estilo e efeito desejado do autor, mas também manter aquela rima do original, um recurso interessante e atraente para os leitores. Visto que se trata das duas línguas diferentes, com as estruturas diferentes, era inevitável, às vezes, mudar a estrutura verbal da mensagem em croata, ou seja, não traduzir literalmente, adicionar ou omitir algumas das palavras, para manter a mesma mensagem, ou seja aquela função expressiva.

Seguem-se alguns exemplos.

“o Almirante insignificante, barriga alucinante, sobranceiras peludas, mãos lãzudas”⁸

“Admiral pomalo beznačajan, njegov trbuh impozantan, obrve dlakave, ruke rutave”

Neste exemplo, os dois primeiros adjetivos fazem rima, e os dois últimos. Para manter a rima e a ironia na tradução croata, usei a inversão, pus o adjetivo depois do substantivo, e inseri as palavras “pomalo” e “njegov” para que as frases fizessem sentido e mantivessem a forma desejada.

“despedias-te do Almirante insignificante, farda branca rebrilhante, galona rutilante, testa cintilante, olhar esgazeante, fáceis em forma de quadrante”

“opraštao si se od Admirala našeg beznačajna, bijela odora sjajna, svečani ukras svjetlucav, odsjaj čela blistav, pogleda prodorna, lica kvadratna”

Neste caso, na frase original, todos os adjetivos fazem rima um com o outro, mas em croata foi impossível fazer o mesmo. Em ambas as línguas os adjetivos flexionam-se em género, mas em português existem exceções, como estes, terminando em -ante. Em croata não existem, e então encontramos outras soluções. Neste caso, consegui fazer rima de dois a dois adjetivos. Também, decidi inserir a palavra “odsjaj”, que significa reflexo da luz, que não há no original, para conseguir concordância em género, porque as palavras “ukras” e “čelo” não são do mesmo género e a rima não seria possível.

⁸ Real, Miguel (2007), *O Último Minuto na Vida de S.*, 53

“impuseste o Almirante delatante”⁹

“despedindo o Almirante denunciante”¹⁰

“nametnuo si Admirala nemorala”

“koje se opraštaju od Admirala nemorala”

Nestes dois casos, decidi por traduzir os adjetivos com o substantivo “nemoral”, porque o achei mais adequado para manter a ironia e a rima, e o significado dos adjetivos “delatante” e “denunciante”¹¹ pode ser relacionado com o significado de “nemoral”.

“no Almirante insignificante, de olhinhos de furão e boca rasgada de leitão”¹²

“za našeg Admiralčiča, očiju kao u tvorica i rascijepanih usana kao u praščića”

Visto que não foi impossível fazer rima das palavras “furão” e “leitão” em croata, na tradução desta frase optei por fazer diminutivos dessas palavras em croata: “tvor” e “prase” – “tvorić” e “praščić”, e também fiz o diminutivo da palavra “Admiral” – “Admiralčić” para transmitir ainda melhor o sarcasmo na tradução croata.

Nas páginas 74 e 83 do livro, também podemos encontrar a frase “Almirante insignificante”. Como nestes casos, as frases são, de algum modo, independentes, ou seja, não há mais adjetivos descritivos que fazem rima, optei pela solução “Admiralčić”, fazendo o diminutivo em croata. Acho-a melhor do que por exemplo “beznačajan Admiral” ou “Admiral naš beznačajan” porque desta forma transmitem melhor a ironia e o sarcasmo óbvios no texto original.

“apoiavam o Almirante petulante”¹³

“podržavaju Admirala punog jala”

Neste caso, para manter a rima e a ironia, decidi traduzir o adjetivo “petulante”¹⁴ com a frase “pun jala”. Novamente, era difícil encontrar um adjetivo que faria rima com a palavra “Admiral” e que manteria o objetivo do texto original. O significado da frase “pun jala” é bastante próximo ao significado de “petulante”, e achei-a uma adequada solução.

⁹ Ibid., 54

¹⁰ Ibid., 55

¹¹ *denunciante* – denunciador; que denuncia; delator; *denunciar* – acusar em segredo; trair-se
www.infopedia.pt

¹² Ibid., 61

¹³ Ibid., 87

¹⁴ *petulante* – atrevido, insolente, arrogante; www.infopedia.pt

Nestes últimos dois exemplos, “Admiralčić” e “Admirala punog jala,” uma vez omiti e outra vez adicionei uma palavra na tradução croata. Susan Bassnett fala deste problema dos tradutores e chama-o “loss and gain” (2002: 38), ou seja um processo de perda e ganho, explicando que às vezes é inevitável perder algumas partes do texto fonte e ganhar ou adicionar outras na tradução.

Há mais um exemplo que contribui ao estilo de Real, que de parte linguística e semântica contribui à uma certa confusão, incompreensão, destacando diferenças culturais e da linguagem como um fator jocoso e satírico. A personagem principal, a narradora, não é portuguesa mas escandinava, da Suécia. Embora fale português fluentemente, ainda acontecem alguns pequenos erros na fala, ou nos significados de algumas palavras, ou seja, na semântica.

“Hugo, temos de **reparar** a nossa vida, ele riu-se, queira emendar a palavra **reparar** mas não encontrava termo substituto, não percebia, o que queres dizer?, perguntou-me em inglês, senti-me absorta, ia responder em inglês, ele apressou-se, queres dizer que temos de **refazer** a nossa vida?, eu meneei a cabeça, disse que não, não quero **refazer**, quero criar uma vida nova”¹⁵

Podemos ver que a confusão está nos significados das palavras “reparar” e “refazer”, ou seja, nas colocações destas palavras. A narradora usa “reparar” em vez de “refazer” junto com o substantivo “vida”, o que não se usa em português. Alguns significados e as colocações possíveis da palavra “reparar” são:

É necessário reparar o carro. – no sentido de consertar

*Não há como reparar os prejuízos da enchente. – no sentido de compensar, ajustar*¹⁶

O que a narradora podia ter usado, no contexto da palavra “vida”, é precisamente “refazer”, que pode significar: fazer de novo, reorganizar, reestruturar, emendar¹⁷. Traduzir esta parte para a língua croata também foi um desafio e parece assim:

„Hugo, moramo **ukloniti kvar** iz našeg života, on se nasmijao, htjela sam se ispraviti ali nisam pronalazila drugi izraz, nije shvatio, što želiš reći?, pitao me na engleskom, osjetila sam se rastreseno, htjela sam odgovoriti na engleskom, on me preduhitrio,

¹⁵ Ibid., 45-46

¹⁶ <http://www.dicionarioinformal.com.br/>

¹⁷ www.infopedia.pt

želiš reći da moramo **popraviti** naš život?, odmahnula sam glavom, rekla sam ne, ne želim ga **popraviti**, želim stvoriti novi život“

O objetivo foi produzir o mesmo nível da confusão, transferir o humor que foi produzido pela narradora devido ao facto que o português não é a sua língua materna. Bassnett escreve: “The translator, therefore, operates criteria that transcend the purely linguistic, and a process of decoding and recoding takes place” (2002: 24), e depois explica que a tradução é um processo complicado, abrange vários processos, não é tão simples como tomar um dicionário e traduzir cada palavra, especialmente quando se trata de uma obra literária, um romance, como neste caso. Ela também explica que, muitas vezes, o tradutor tem que recorrer à combinação das unidades, das palavras e construções para encontrar um equivalente aproximado. Visto que em croata não há um par de sinónimos semelhantes ao reparar/refazer e que produziam o mesmo efeito humorístico, eu decidi por substituir o verbo “reparar” por uma unidade diferente, uma frase de verbo e substantivo “ukloniti kvar,” que em fim produziu o efeito semelhante.

3.5. Análise estilística ao nível do texto

A característica principal deste romance, é que é escrito como um fluxo da consciência. Quando se fala sobre o fluxo da consciência, “trata-se de uma expressão criada pelo psicólogo e filósofo William James e utilizada em estudos literários para designar uma técnica literária que consiste em descrever o ponto de vista de uma personagem mediante os seus processos de pensamento.”¹⁸ O que isso abrange é a falta de sinais de pontuação, frases muito longas, apresentação de pensamentos um depois de outro, sem algum ordem especial, saltos de passado para o presente e vice-versa, sem alguns destaques ou avisos especiais, nem ortográficos nem verbais. As frases são principalmente separadas pelas vírgulas, a parte das quais não há muita pontuação, o discurso indireto e direto não são claramente marcados, e há muito poucas frases completas, marcadas com o ponto final, ou seja, uma frase completa, marcada com o ponto final, pode estender-se a longo de até nove páginas. Todos estes recursos e efeitos da construção do texto, às vezes tornam a leitura deste livro complicada.

Segue-se um excerto do texto, como um exemplo do modo de escrever descrito acima:

¹⁸ www.ciberduvidas.com

“a Mãe enganchara a mão no meu braço, cabia todo nela, quatro dedos contra o polegar, a minha irmã afiançava que em Lisboa eu endoidaria, passara aqui uma quinzena de dias, os suficientes para se certificar, espantada, de que a religião era mais sólida do que a ciência e que Portugal vivia inteiro do seu passado, é um país sem futuro, dissera à Mãe no retorno a casa, ela está a ficar como o país, disse, até tentou justificar-me a ida do Hugo para a guerra, é verdade, fi-lo, ele era o meu marido, não queria envergonhar-me do Hugo, falei à minha irmã da defesa dos valores europeus em Africa, estávamos numa casa de fados, ia-lhe traduzindo as letras das canções, ela comentara, um povo torcido por dentro, e já te torceu a ti, mas não me justifiques uma guerra de brancos ricos contra pretos miseráveis.”¹⁹

Aqui temos exemplos de discurso direto e indireto, e podemos observar que não são destacados com os sinais de pontuação adequados. Neste excerto encontramos partes do texto onde a narradora fala, onde a sua irmã fala, descrições de quem falou o quê a quem, descrições do passado mais recente e mais antigo. Depois da leitura deste excerto, e do resto do texto, põe-se a pergunta: tentar de resolver a tal confusão ou a desordem na tradução ou não?

Bassnett explica que a tarefa é do tradutor decidir qual seria a melhor escolha e é ele/ela que tem que encontrar as soluções para os problemas mais difíceis. Ela cita Levý que diz que o processo de tradução em fim é pragmático porque o tradutor opte por uma entre muitas soluções, resultando em efeito máximo com o esforço mínimo:

As in all semiotic processes, translation has its Pragmatic dimension as well. Translation theory tends to be normative, to instruct translators on the OPTIMAL solution; actual translation work, however, is pragmatic; the translator resolves for that one of the possible solutions which promises a maximum of effect with a minimum of effort. That is to say, he intuitively resolves for the so-called MINIMAX STRATEGY. (2002: 44)

Voltamos agora ao exemplo já mencionado. Embora existam regras claras no que diz respeito à pontuação, em ambas as línguas, português e croata, o autor usa estas técnicas, recursos e desvios das regras por certos motivos, tem um objetivo a cumprir, e em fim, tem a sua liberdade artística, ou seja, a licença poética, e nós tradutores temos que respeitar as escolhas do autor e segui-las tanto quanto possível. Por isso, decidi que esse efeito de tal

¹⁹ Ibid., 38

confusão, o fluxo da consciência e a falta da pontuação, deveriam ser mantidos, e que não foi necessário fazer uma intervenção, porque aquele é o objetivo do texto, o objetivo do autor, e tem que se transferir para o texto traduzido. E, em fim, segue-se a tradução croata do excerto analisado:

Majka je šakom obujmila moju ruku, cijela je stala u nju, između četiri prsta i palca, moja sestra je bila uvjereni da ću poludjeti u Lisabonu, provela je tu petnaest dana, dovoljno da se uvjeri, zapanjena, da je religija nadjačavala znanost i da je Portugal u potpunosti živio u prošlosti, to je zemlja bez budućnosti, rekla je Majci na povratku kući, ona postaje poput te zemlje, rekla je, čak mi je pokušala opravdati Hugov odlazak u rat, istina, pokušala sam, on je moj muž, nisam se htjela sramiti Huga, pričala sam svojoj sestri o obrani europskih vrijednosti u Africi, bile smo u kući fada, prevodila sam joj riječi pjesama, ona je komentirala, to je narod slomljen iznutra, i slomio je i tebe, ali nemoj mi opravdavati rat bogatih bijelaca protiv potlačenih crnaca.

4. Conclusão

Neste trabalho foi feita a tradução e exposta a análise estilística do excerto do romance *O Último Minuto na Vida de S.*, do Miguel Real, que é o pseudônimo literário de Luís Martins, um professor de Filosofia e autor de muitos ensaios, ficções e dramas. O romance analisado, retratando uma história de amor baseada em realidade, foi escrito como um fluxo de consciência, de estilo ao mesmo tempo realista e jocoso-satírico.

A primeira parte do trabalho foi a tradução do excerto do romance, e a segunda visava analisar o estilo do autor no contexto da tradução. Na análise estilística ao nível lexical, foram apresentados exemplos da rima que serviram como exemplos representantes do estilo irônico e jocoso do Real, como também para destacar os problemas da tradução dessas partes e as soluções possíveis. Com a análise da construção do texto, chegamos às conclusões que todas as escolhas do autor (falta de pontuação adequada, frases longas) servem para atingir o objetivo do autor, que é o fluxo da consciência, dos pensamentos, representando uma realidade desordenada e confusa. Esta “confusão,” ou seja o efeito da confusão, é também uma consequência das circunstâncias que o romance descreve – o autor visa mostrar uma torrente de pensamentos que ocorre na cabeça do homem no momento de morte, esse momento em que, como muitos o descrevem, a vida passa diante de nossos olhos. E é estas escolhas e efeitos que nós, como tradutores, temos que respeitar e tentar de evocar nos leitores.

Traduzir Miguel Real era um verdadeiro desafio, mas um desafio único, porque existe uma ordem naquela desordem do Real, que deixa com uma sensação de satisfação e realização a quem a encontre.

5. Bibliografia

1. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2002.
2. Jakobson, Roman. "Closing Statement: Linguistics and Poetics." *Style in Language* (ed. Thomas Sebeok), Massachusetts: M.I.T. Press, 1960.
3. Martins, Nilce Sant'Anna. *Introdução à Estilística: A Expressividade na Língua Portuguesa*. São Paulo: Editora da Universidade de São Paulo, 2008.
4. Portal da Literatura. 2006-2016. <http://www.portaldaliteratura.com/> (consultado em Abril 2016)
5. Real, Miguel. *O Último Minuto na Vida de S*. Lisboa: QuidNovi, 2007.

Dicionários:

1. Ciberdúvidas da língua portuguesa. www.ciberduvidas.com (consultado em Março 2016)
2. Dicionário inFormal. www.dicionarioinformal.com.br (consultado em Fevereiro 2016)
3. Infopédia: Dicionários Porto Editora. Porto: Porto Editora, 2003-2016. <http://www.infopedia.pt/> (consultado em Janeiro 2016)
4. Talan, Nikica. *Portugalsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.